

Levensverhalen als bron van zingeving

Het levensverhaal zit in de lift. Steeds meer mensen vertellen, schrijven en delen hun persoonlijke geschiedenis. Waar komt dit ‘navelstaren’ vandaan en wat is de waarde ervan?

Sjoerd Litjens **Actuele foto's** Kees Muizelaar

Cornelia Middelkoop-Koning (95) poserend in haar vakantiehuis in Rheden. De foto's die volgen, zijn afkomstig uit haar archief en opgenomen in het boek dat ze schreef over haar leven en dat van haar man Herman Middelkoop.

Lieve kleinkinderen,

Nu ik ouder word, merk ik dat ik het jammer vind dat ik zo weinig weet van mijn grootmoeder Cornelia. Ik ben naar haar vernoemd, logeerde als kind heerlijk bij haar en een paar leuke tantes in een bovenhuis in Utrecht. In Echt, waar wij toen woonden, was geen bovenhuis te bekennen. Er was ook geen groot Wilhelminapark met vijver en geen Ruteck waar je van ijs of chocolademelk kon genieten.

Bijna alles in Utrecht was vreemd en onbekend voor me, en dat maakte een logeerpartij tot een feest. Zo was het ook fijn om bij een tante en oom in Bennekom te logeren en bij twee tantes in Den Haag. Alles was anders in die huizen en dus boeiend. Tegelijkertijd was de sfeer - het Bijbel lezen, de kerkgang, de taal - zoals thuis; bekend en vertrouwd. Ik had geen sikkiepit last van heimwee. Ik vertel dit omdat ik denk dat veel jongeren dit missen.

Dit gevoel van veiligheid en geborgenheid, een leven met een duidelijke richting. En ik vind het ellendig voor die jeugd. Ze hebben geld, mogelijkheden om te reizen, om spullen te kopen. Dat had ik niet. Ik maakte pas op mijn vijftienvingste een reis naar een ander land. Toch was ik blij met wat ik had. Tijdens de vele logeerpartijen bij oma en tantes nam ik alles in me op.

Tegelijkertijd, zo realiseerde ik me veel later, vroeg ik ze niet veel. Wát ik van hen weet, weet ik vooral omdat anderen mij dat vertelden. En nu denk ik: wat zou ik graag vragen hebben willen stellen over hun jeugd, hun leven, hun onderlinge verhoudingen, hun vriendschappen en liefdes. Het is te laat. Ze zijn er niet meer, en mijn ouders ook niet. Ik hoop dat jullie mij bevragen. Dat we onze levens, onze keuzes kunnen vergelijken. Dat we dan samen tot de conclusie kunnen komen dat we iets hebben om voor te leven. Iets hebben om te delen.

Deze woorden komen uit het navoord van het levensboek van de 95-jarige Cornelia Middelkoop Koning, uit Oegstgeest. Haar levensloop gaat van het Limburgse Echt, via de Tweede Wereldoorlog naar Groningen in het uiterste noorden van Nederland en krijgt - gevoed door liefde en nieuwsgierigheid - een vervolg op Timor, en daarna in Nigeria en Lesotho. Ze had een bewegen en bevoorrecht leven. Ze zette zich altijd in voor de minderbedeelde medemens, dronk thee met de koningin op paleis Soestdijk en werd een kwarteeuw geleden weduwe.

Na een eerste ontmoeting in het najaar van 2019 vroeg Cornelia mijn professionele hulp bij het vastleggen van haar levensverhaal. Twee jaar lang stuurde ze, aangemoedigd door mijn vragen en opdrachten, stukken tekst, die ik vervolgens redigeerde. Het eindresultaat, een levensgeschiedenis in 27 hoofdstukken, presenteerde ze in het voorjaar van 2022 feestelijk aan haar kinderen, kleinkinderen, een achterkleinkind en enkele vrienden, de mensen voor

latere levensfasen hoort”, zegt Gerben Westerhof. Hij is hoogleraar narratieve psychologie en technologie aan de Universiteit Twente. “De babyboomers worden ouder – in absolute aantallen zijn ze de grootste West-Europese generatie. Er is dus vandaag een steeds grotere groep ouderen die zich daarmee bezighoudt.

De vergrijzing zet zich door, en daarmee groeit ook de groep geïnteresseerden. Bovendien is het - mede door de opkomst van sociale media - makkelijker en vanzelfsprekender geworden om persoonlijke verhalen te delen.

Maar er is nog een reden waarom het levensverhaal populairder is geworden. Daarvoor moeten we terug naar de jaren zestig, het decennium waarin de boomers van nu jongvolwassen waren en veranderingen initieerden die zich tot vandaag laten gelden. Het waren de jaren van groeiende welvaart, toenemende scholing, emancipatie van de vrouw, opkomst van audiovisuele media en van ontkerkelijking. De identiteit van de groep, vaak gekoppeld aan

tijdsgeest. “Ons is nooit geleerd om onszelf belangrijk te maken”, zegt ze. “De Kerk schreef voor hoe we moesten denken en handelen. Persoonlijke drijfveren waren niet belangrijk, en dat gold voor vrouwen nog meer dan voor mannen. Er was altijd een gevoel van: ‘Ik moet het beter doen, ik kan het niet.’ In de loop van de tijd is dat wel veranderd. Ik kreeg werk dat ik graag deed en werd om dat werk gewaardeerd. En ik had een goed huwelijk. Door mijn echtgenoot werd ik voor vol aangezien. Op dat gevoel van minderwaardigheid is met de tijd sleet gekomen. Maar de schroom zit er nog altijd.”

Narratieve therapieën

De grote maatschappelijke veranderingen in de jaren zestig waren ook een startsin voor de eerste sociaal-wetenschappelijke onderzoeken naar de betekenis en waarde van de narratieve identiteit. In 1963 constateerde de Amerikaanse psychiater en gerontoloog Robert Butler dat veel mensen in de laatste fase van hun leven worstelen met hun levens-

een geloof of levensbeschouwing, werd vervuild voor individuele keuzevrijheid.

Mikis Dormaels, sinds 2010 levensverhalenschrijver voor het Centrum Geestelijke Gezondheidszorg Brussel, ziet een duidelijk verband tussen de maatschappelijke veranderingen van toen en de almaar toenemende vraag naar zijn werk nu: “Vroeger stemde je socialistisch omdat je vader dat ook deed. In tijden van nood of twijfel ging je naar de dominee. Nu putten we op zulke momenten uit ons eigen leven. Er zijn steeds minder zekerheden, en daardoor groeit de groep mensen die antwoord zoeken op zingevingsvragen.”

Cornelia Middelkoop is geboren in 1927 en dus geen babyboomer. In haar jeugd heerste nog een andere

verhaal. Ze maken een proces door dat hij *life review* noemt, een proces dat kan zorgen voor verzoening met het eigen leven en acceptatie van de dood, maar soms ook leidt tot gevoelens van stress, angst, depressiviteit en zinloosheid.

De studies en inzichten van Butler hebben achteraf gezien de aanzet gegeven tot de ontwikkeling van tal van therapieën. Butler zelf introduceerde in 1974 *life review*-therapie, een therapievorm die in de psychiatrie, verpleeg- en verzorgingshuizen navolging krijgt en wordt doorontwikkeld. Doel van *life review* is om nieuwe verhalen over het eigen leven te construeren, waardoor een positieve en competente identiteit ontstaat.

De Hongaars-Amerikaanse psychiater en psychotherapeut Ivan

IN HET KORT

Een samenleving die snel verandert, vergrijst, seculariseert en steeds individualistischer wordt, zoekt en vindt antwoorden op de grote levensvragen eerder in persoonlijke geschiedenissen.

Onze narratieve identiteit wint langzaam maar zeker aan betekenis en terrein.

Zowel in ouderenzorg als in de geestelijke gezondheidszorg wordt vanuit een steeds breder perspectief naar de mens en zijn verhaal gekeken, en blijkt het levensverhaal een welkome zin- en raadgever.

Links: 1930. Vader en moeder Koning met de vier oudste kinderen in Echt. (Cornelia, tweede van links) Rechts: 1943. Cornelia Koning. Onder: 1954. De huwelijksvoltrekking tussen Cornelia Koning en Herman Middelkoop in het Groningse gemeentehuis.

Life review-therapie kan helpen tegen depressie bij ouderen

Böszormenyi-Nagy komt medio jaren tachtig met het concept contextuele therapie – een benadering die problemen en levensvragen kadert in wat generaties lang is doorgegeven en ontvangen. De term narratieve therapie wordt in diezelfde periode gemunt door de Australische maatschappelijk werker Michael White en de Nieuw-Zeelandse gezinstherapeut David Epston. Deze therapie bouwt op de veronderstelling dat mensen hun identiteit construeren door het vertellen van verhalen over zichzelf en over wat hen overkomt.

Vertellen en hervertellen

“Het grootste verschil tussen deze narratieve therapieën en de meer gangbare psychotherapievormen zoals cognitieve gedragstherapie en systeemtherapie, is dat de cliënt nadrukkelijk gezien wordt als expert van zijn eigen verhaal en dat er vanuit dat levensverhaal wordt ingezoomd”, zegt Gerben Westerhof. “Het levensverhaal speelt eigenlijk in elke therapie een rol, maar juist het vertellen en hervertellen van het verhaal is uniek voor de narratieve therapieën. De betekenis van het verhaal wordt bij de cliënt gelegd in plaats van bij een psycholoog die een eigen interpretatie geeft.”

Die insteek is voor therapeuten nog wel eens lastig, weet Westerhof: “Bij narratieve therapieën moet je als therapeut je kennis en expertise in eerste instantie loslaten en ben je vooral toevoerder en ondersteuner.”

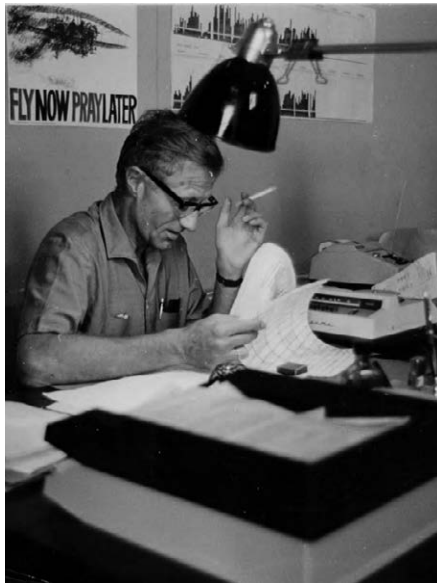
Invloed op de effectiviteit van de therapie heeft die insteek niet. *Life review*-therapie behoort tot de belangrijkste effectieve behandelmethodes

voor depressie bij ouderen. Westerhof wijst daarnaast op de goede resultaten van narratieve *exposure*-therapie, een narratieve psychotherapie voor mensen die meerdere, complexe trauma's hebben meegemaakt (zie 'Narratieve traumatherapie' op pag. 80).

Toch zijn narratieve therapieën zeker nog geen mainstream, zegt Westerhof. Wel ziet hij over de breedte van zijn vakgebied een voorzichtige kentering in het denken: “Een verschuiving van een medisch model dat uitgaat van stoornissen en klachten naar een meer persoonsgerichte benadering die oog heeft voor hoe mensen – ook met stoornissen en klachten – een zinvol leven kunnen leiden. Er wordt dan vaak gesproken over persoonlijk en maatschappelijk herstel naast klinisch en functioneel herstel.”

Goede geestelijke nalatenschap

Parallel aan de narratieve therapieën zijn er verschillende methoden ontwikkeld voor het vastleggen van levensverhalen. Belangrijk werk voor levensverhalenschrijvers in het Nederlands taalgebied komt van Johannes Schrooten en Lea van Dongen. Zij schreven *Birren's ABC* (1995), een bewerking van *Guiding Autobiography Groups for Older Adults. Exploring the fabric of life* (1991). Mikis Dormaels tapt met *De kracht van het levensverhaal. Narratieve zorg bij ouderen* (2015) uit hetzelfde vat. Hij noemt het een groot voordeel dat hij geen therapeut is: “Het contact dat ik heb met de oudere vertrekt niet vanuit een probleem dat we moeten oplossen. Het gaat er vooral om dat ik luister, dat ik de tijd neem om een

Linksboven: 1966. Itigidi, Nigeria. Picknick op het strand van de Cross River. Sam en Comfort Imoko met hun jongste zonen. Verpleegster Jantje de Vries, kindermisje Ada Samson en het gezin Middelkoop. Rechtsboven: 1958. Kupang, Indonesië. Cornelia en Herman Middelkoop met Peter (3 jaar), pleegkind August (6 jaar) en Afke (net geboren). Links onder: 1969. Sao Tomé. Herman als coördinator van de lokale hulp in de laatste maanden van de Biafra-oorlog. Rechts onder: 1973. Noorwegen. Op bezoek bij vrienden. Herman, Peter, Afke en Henriëtte Middelkoop.

Narratieve traumatherapie

Ruud Jongedijk, psychiater en psychotherapeut, verbonden aan ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum, is grondlegger van *Narrative Exposure Therapy* (NET) in Nederland. "Het wezenlijke aan NET is dat je begint met de hele chronologie van het leven, en niet met het uitlichten van een enkel trauma. Je focust dus niet op je ergste ervaringen, maar legt als cliënt samen met de therapeut een levenslijn neer: een lang koord waarnaast stenen en bloemen worden gelegd, die staan voor alle (belangrijke) nare én ook goede ervaringen."

"Over het algemeen ben je je maar gedeeltelijk of gefragmenteerd bewust van je voorgeschiedenis. Ernstige traumatische ervaringen vormen in een levenslijn altijd een breuk. Het veroorzaakt zo'n indringend en overheersend beeld dat het in je geest gebrand lijkt. Voor andere zaken is daardoor vaak minder ruimte. De overtuiging bij NET is dat je niet alleen stenen zult hebben op het touw. Er moet ook iets zijn wat je op de been houdt. Als je dat vindt, de bloemen, dan zet dat de hele levensgeschiedenis in perspectief. Deze positieve ervaringen benoemen in een traumatherapie is een heel eigen kenmerk van NET."

NET plaatst de traumatische ervaringen in een context, en daar zit de waarde van deze therapievorm, die vooral helpt bij posttraumatische stressstoornis en eventueel bijkomende depressie. "Daarnaast", zegt Jongedijk, "hebben veel patiënten met trauma hun geschiedenis nog nooit aan iemand verteld. Het vertellen, het delen van verhalen, is van groot belang."

Ter afsluiting van het therapietraject overhandigt de therapeut het document met de levensgeschiedenis aan de cliënt. Jongedijk: "We maken van iedere sessie een kort verslag dat we voorlezen tijdens de volgende sessie. Met de bundeling van die verslagen komt de feitelijke levensgeschiedenis op papier. De meeste cliënten zeggen dat ze het bijzonder vinden dat iemand dit zo opschrijft, dat ze hun eigen verhaal, geschreven en voorgelezen, ervaren vanuit een ander perspectief. Dat geeft veel inzicht. En voor de therapeut is het maken van het document een prettige manier om een vaak intensief therapietraject af te ronden."

Linksboven: 1984. Morija, Lesotho. Cornelia en Herman met vier Basotho-kinderen. Herman draagt een T-shirt ter ere van het dertigjarig huwelijksfeest.
Rechtsboven: 1985. Morija. Cornelia met collega Flory en haar eerste baby.
Linksonder: 1996. Kathmandu. Herman en Cornelia tijdens een reis door Nepal en India.
Rechtsonder: 1986. Morija. Cornelia en Herman in de tuin achter hun huis in Lesotho.

Het gaat er vooral om dat ik luister, dat ik de tijd neem om een levensloop door te nemen en met mijn vragen structuur geef aan het schrijfproces

levensloop door te nemen en structuur geef aan het schrijfproces met mijn vragen. Die tijd en aandacht zijn belangrijk, want vaak zijn oudere mensen vereenzaamd. Door over hun verleden te praten, worden ouderen ook herinnerd aan wat ze kunnen, wat een positieve invloed heeft op hoe ze zich voelen."

De punten die Dormaels noemt, zijn voor mij herkenbaar. Het maakproces is erg belangrijk, en ik leg altijd de nadruk op de waarde van het doorgeven. Een goede geestelijke nalatenschap, wat je deed en leerde overdragen: het is in mijn ogen een van de belangrijkste dingen die je voor je naasten en je nageslacht kunt betekenen. Tegelijkertijd zie ik steeds opnieuw dat het (laten) vastleggen van je levensverhaal een therapeutische werking heeft.

Ontmoetingen in reprise

In de geest van narratieve therapieën kijk ik met ouderen die hun levensloop willen vastleggen, eerst en vooral naar de positieve en constructieve kanten van het verhaal. Negatieve en vervelende ervaringen of gebeurtenissen vinden, zo leert de ervaring, in een later stadium als vanzelf hun plek in dat verhaal. Wanneer de problematiek zich desondanks blijft opdringen, verwijs ik door naar een psycholoog.

Zo niet bij Cornelia Middelkoop-Koning. Een half jaar na de publicatie van haar levensboek kijkt ze tevreden terug: "Enkele kleinkinderen hebben gezegd dat ik een voorbeeld voor ze ben. De gesprekken met hen over mijn verhaal komen voorzichtig op gang. Er zijn zoveel invloeden en keuzes in hun levens dat het lastig voor hen is om oog te hebben voor

de belangrijke waarden en normen die zijn voorgeleefd. Het is fijn om daarover te kunnen praten via mijn levensboek."

"Daarnaast vond ik het schrijven zelf en daarmee de herbeleving van het verleden heel prettig. Ik waande me door te schrijven weer terug in de tijd en kon voelen hoe ik me verhoud tot de mooie en minder mooie momenten in mijn leven. Ik heb het ook ervaren als een vervanging van de gesprekken die ik zou hebben gehad met mijn echtgenoot. Herman is nu ruim twintig jaar geleden overleden. Als we nu samen met pensioen waren – zo realiseerde ik me – hadden we elkaar steeds opnieuw kunnen ontmoeten in de verhalen van toen." ■

Met dank aan José Franssen

DE AUTEUR

Sjoerd Litjens is zelfstandig journalist, schrijfcoach en podcastmaker. Hij is gespecialiseerd in het vastleggen en uitgeven van levensverhalen.

MEER OVER DIT ONDERWERP

De betekenis van levensverhalen. Ernst Bohlmeijer, Lausanne Mies, Gerben Westerhof. Bohn Stafleu van Loghum. 2006.

Levensverhalen en Psychotrauma. Ruud Jongedijk. Boom uitgeverij. 2021.

De kracht van het levensverhaal. Narratieve zorg bij ouderen. Mikis Dormaels en Rosanne Voets. Acco Uitgeverij. 2015.

'Je levensverhaal is een cadeau aan jezelf'

Je eigen levensverhaal schrijven, Sjoerd Litjens (46) gunt het iedereen. „Het is een cadeau aan jezelf. Ieder afgemaakt verhaal is weer het vertrekpunt voor een nieuw verhaal en nieuwe gesprekken.”

ROELIEN ROOS

Al tien jaar verzorgt Sjoerd Litjens uit Zwolle twee keer per jaar een schrijfweek in het Hunehuis op het Holtlingerveld bij Havelte. Niet de minste locatie, aan de rand van de hunebedden op het Holtlingerveld. „De plek is fantastisch, ik hou heel erg van die plek. De ideale omstandigheden om een boek te maken.”

In 2000 studeerde Litjens af aan de school voor journalistiek. Hij rolde de sportjournalistiek in, maar merkte na tien jaar dat hij zichzelf herhaalde in de verhalen over winnen en verliezen. Litjens had veel meer interesse in het proces om tot iets te komen dan het resultaat. „Het trage ligt me wel, niet de waan van de dag.” Journalistiek is de mensen vertellen wat mensen gebeurt”, leerde hij ooit toen hij in Spanje werkte. „Ik ben oneindig nieuwsgierig naar mensen en hun verhalen. Door die verhalen te vertellen of helpen te vertellen, maak ik mezelf en anderen wijzer.”

In 2006 begon hij aan een boek over het leven van zijn opa en dat zette hem verder aan het denken. „Ik kan dat iedereen aanraden. Doe dat, ga in gesprek, maak zo'n boek van of met je ouders of grootouder. Daar wordt iedereen blij van.” Dit is het, dacht Sjoerd Litjens, maar meteen

Een rustige plek is prettig om je leven te kunnen beschrijven. FOTO MARIANNE ASSINK

'Begin met iets moois, dan heb je een bodem om ook shit te verwerken'

ook 'maak daar maar eens je werk van'. Toch lukte dit, inmiddels noemt Litjens zich niet alleen journalist, maar ook levensverhalenschrijver en podcaster. Zo maakte hij de podcast *Sorry voor mijn broertje*, maar ook het boek over 75 jaar Scheepswerf De Kaap in Meppel.

Tijdens een van zijn vakanties op Schiermonnikoog trof hij een vrijwilliger van het Hunehuis in Havelte. Het programma van het Nivon kon wel wat vernieuwing gebruiken. Zou een cursus levensverhalen schrijven een goede aanvulling zijn? Sjoerd hapte toe, maar moest vervolgens eerst zelf aan de slag. „Ik had ja gezegd, maar zelf nog nooit een eigen levensboek gemaakt. Ik liep ontzettend vast. Het bleek dat ik een be-

langrijke vraag was vergeten te stellen aan mezelf. Voor wie doe ik dit eigenlijk? Het moest persoonlijk worden, maar niet te particulier.” Toen hij zich dat bedacht had, rolde het boek er zo uit: een selectie foto's die hij heel kernachtig beschreef.

In de schrijfweek, die hij inmiddels niet meer onder de vlag van het Nivon houdt, maar nog altijd in het Hunehuis, biedt hij zes tot tien deelnemers handvatten om zelf aan de slag te gaan. Het is ook een week vol reflectie op het eigen leven. „De kans dat het in één week lukt een boek te schrijven is heel klein”, weet hij. Ooit is het een meneer gelukt. Hij wist het, met twee vingers getypt, precies op de laatste dag af te ronden. Maar hij herinnert zich ook de man die de hele week buiten zat na te denken en uiteindelijk met één prachtalinea naar huis ging. Iedereen kan schrijven, vindt de Zwollenaar. „Het is de kunst dat jij de toon vindt die bij jou past. De een maakt een boek met veel anekdotes, de ander een fotoboek met mooie onderschriften.”

De schrijfweek is een groot succes. Elke keer schuiven mensen aan die

eerdere edities meemaakten, om weer nieuwe voortgang te boeken of nieuwe inspiratie op te doen. „Het vergt tijd om meters te maken. Je moet loskomen van thuis, van de alledaagse sores, en dan kun je bepalen welk verhaal je wilt vertellen en voor wie.” Sjoerd Litjens geeft de deelnemers altijd deze tip: „Begin maar gewoon met waar je het liefst over wil schrijven. Daarmee leg je de bodem van je verhaal. Als je vervolgens schrijverwijs shit wil verwerken, is de bodem waarop die kan liggen alvast gelegd. Een boek schrijven is al therapeutisch.”

Van veertigers tot mensen in de tachtig, de variatie in deelnemers is groot. Het is een combinatie die werkt. „Ouderen met hun rijkheid die jongeren helpen en andersom jongeren die veel vrijer zijn in wat ze schrijven die juist ouderen helpen.”

„Een levensboek schrijven is een individueel pad dat je bewandelt. Waar liggen de keerpunten in je leven, welke mensen waren belangrijk. Het belangrijkste is dat je iets maakt voor je nalatenschap, voor mensen die je lief hebt.”

Tv-column Renate van der Bas

Zin in iets anders dan sport? Luister naar de podcast 'Sorry voor mijn broertje'

Een paar jaar geleden noemde ik het in deze column 'een totaal sportinfarct': zo'n weekend als we net achter de rug hebben, met het ene zinderende sportevenement na het andere. Voor wie zijn ogen even rust wil gunnen – en misschien ook zijn op hol geslagen hart – schrijf ik graag een keer over een podcast waarvoor je alleen je oren nodig hebt. Of nou ja, eigenlijk ook wel je hart. Maar geen stress: het zal er juist van opknappen.

Sorry voor mijn broertje heet de podcast die een speciale vermelding heeft gekregen van de jury van de Zilveren Reissmicrofoon, zo werd vorige week bekend. Wie hem beluistert, begrijpt al snel waarom. Het is een verdiepende luisterervaring over de lotgevallen van een Afghaanse familie, die je intens betreft bij zaken waarover je veel hoort, maar misschien nooit echt een gevoel had. Het grote thema is: waarom blijft de ene broer bij zoveel tegenslag op het rechte pad en wordt de andere een crimineel?

Drie kinderen uit het grote gezin Hamidi vertellen allereerst hoe de Taliban hun Afghaanse leven onmogelijk maakten. Ze spreken perfect Nederlands, waardoor de verhalen extra hard binnenkomen. Neem de herinnering van zus Samana aan haar leuke, hippe moeder, die lerares was tot de terreur van de Taliban begon. En wat een wrak de vrouw was, toen ze na jarenlange zenuwslopende omzwervingen met haar jongste kinderen dan eindelijk werd herenigd met de rest van het gezin, in Nederland. Hoe ze in het asielzoekerscentrum leefden tussen angst en hoop. Hoe ieder nieuwsbericht omtrent de debatten in Den Haag – over wel of niet een generaal pardon – vreet aan je maag. Wat leiden wij dan toch stabiele luizenleventjes.

Trouw

En dan is daar eindelijk het nieuwe leven, met een status en een huis, maar begint de stress opnieuw als een arrestatieteam met veel tumult de jongste broer Nabil van zijn bed licht, wegens het plegen van kloterige roofovervallen. Terwijl nota bene in hetzelfde gezin de oudere broer Nahib een hbo-studie maatschappelijke hulpverlening doet. Moederlief wordt niet veel bespaard in dit aardse bestaan.

Gelukkig besef je als luisteraar de hele tijd dat het beter zal gaan: je hoort de jongste broer Nabil immers zelf zijn verhaal vertellen. Achteraf kun je trots zijn op het gezin.

Waarom nemen mensen foute afslagen in hun leven?

Sorry voor mijn broertje – van Sjoerd Litjens en Jan-Paul de Bondt – is een bijzondere samenwerking tussen KRO-NCRV, Radio 3FM en de Hogeschool Utrecht. Behalve zeven afleveringen voor het grote publiek, waarin vooral de familieleden aan het woord komen, zijn er online vier vervolggesprekken te vinden met als titel *Verklaring omtrent gedrag*. Hierin spreken forensisch experts met elkaar over vragen als: waarom ging het fout met Nabil toen het met het gezin juist weer goed ging? En: hoe zorg je dat jongens zoals hij weer worden rechtgebreid? En de basisvraag: waarom nemen mensen foute afslagen in hun leven?

Vrijdag zat in Op1 Bilal Wahib, de in ongenade geraakte acteur en rapper die online met meer branie dan hersencellen een jonge jongen uit zijn broek praatte. Ik voelde een parallel met het verhaal uit de podcast, toen Wahib even niet meer kon praten, denkend aan zijn huilende moeder.

De kracht en noodzaak van hechte familiebanden, misschien hebben we het daar wel veel te weinig over.

Recensie

Nahib volgde het goede pad, Nabil niet

De Podcastclub bespreekt wekelijks de beste podcasts. Dit keer de keuze van Carlijn Vis.

Soms is de eerste zin van een roman zo goed geschreven dat je meteen geboeid bent en voelt: deze schrijver weet hoe je een verhaal in elkaar moet zetten. Zo kom je een podcast tegen waarbij je na 30 seconden al weet: hier wil ik meer van horen. Dat gebeurt bij *Sorry voor mijn broertje*. In de openingsscène worden twee jongens door een arrestatieteam van hun bed gelicht. Over de één zegt de politie: „Hij is het niet”, de ander gaat de cel in. Nahib en Nabil wonen in Amersfoort, ze zijn met hun familie gevlucht uit Afghanistan. Nahib wint op school een prijs voor beste leerling, rondt zijn opleiding af en vindt een goede baan. Nabil kiest voor kattenkwaad. Hij gaat steeds een stapje verder, autoradio's stelen, een scooter, een roofoverval. De serie zoekt uit hoe twee broers zich zo anders kunnen ontwikkelen.

RUBRIEK

De Podcastclub

Vanavond Op1
Nahib & Nabil Hamidi

Home > Nieuws > nieuwe stadsgids met persoonlijk tintje

Friso Schotanus (links) en Sjoerd Litjens op de Stadsmuur, een van de 111 plekken. (Foto: Frans Paalman Zwolle)

Nieuwe stadsgids met persoonlijk tintje

wo 8 jul 2020, 9:27

Zwolle - Cultuur snuiven in Zwolle en omgeving kan nu ook vanuit je luie stoel met het boek '111 plekken in Zwolle die je gezien moet hebben'. De persoonlijke toevoeging van de schrijvers maakt het boek toegankelijk en extra interessant. "Mede hierdoor ontstijgt het boek de geijkte foldertaal" zegt Friso. "Het boek is voor Zwollenaren een uitnodiging om erop uit te gaan en toerist in eigen stad te spelen".

(door Esther Mostert)

Samen met Sjoerd Litjens heeft Friso Schotanus dit boek over Zwolle geschreven in opdracht van uitgever Thoth. Deze uitgever heeft een licentie voor dit concept, dat inmiddels in diverse landen is uitgerold. Het is oorspronkelijk een format dat uit Duitsland komt. De 111 PLEKKEN-boeken beschrijven steden vanuit een persoonlijk perspectief. Sjoerd en Friso laten in dit boek de stad Zwolle en zijn omgeving zien. Het is een mengeling van wetenswaardigheden en hun visie erop. "Hopelijk zal menig lezer door het boek geïnspireerd worden om de plekken ook daadwerkelijk bij langs te gaan. Er is zoveel te doen en te ontdekken in en om Zwolle heen. Dat kan lopend in de historische binnenstad, of heel makkelijk op de fiets. Je bent vanuit Zwolle zo in het buitengebied" vertelt Friso enthousiast.

Meer dan een stadsgids

"Ook wij hebben zoveel nieuws geleerd en ontdekt over Zwolle tijdens het schrijven van dit boek. De stad heeft voor ons echt meer kleur gekregen. Er zijn zoveel wetenswaardigheden in Zwolle die het kennen waard zijn. De historie van de stad is echt reuze interessant. En vergeet de omgeving van Zwolle niet, daar ligt de schoonheid echt voor het oprapen".

Zwolle verrast

Voor het schrijven van dit boek hebben de heren de stadsgrenzen iets opgerekt; om ook de buitengebieden mee te kunnen nemen in dit boek over de bijzonderheden van de stad. "Zwolle is een goed bewaard geheim en wordt zowel qua cultuur als natuur dikwijls onderschat". Ook Zwollenaren die al bekend zijn met de stad kunnen met dit boek nog meer over de stad en hun favoriete locaties leren.

De Watertoren

"Plekken die van belang zijn krijgen nog meer betekenis als je de geschiedenis en achtergrond ervan kent" zegt Friso. Als voorbeeld noemt hij de tragische gebeurtenis die in 1957 bij de Watertoren plaatsvond. "Hier is een meisje van 5 jaar - Willie Nieuwenkamp - verongelukt doordat er een steen op haar viel. Daarom heeft de gemeente destijds een stenen muur als mantel om de watertoren heen gebouwd".

Friso hoorde dit verhaal pas toen hij over de Watertoren schreef voor het boek. Het zette hem aan tot denken: "Waarom is er geen gedenksteen voor haar geplaatst toen er appartementen in kwamen?" Volgens Friso is het belangrijk dat we de verhalen achter de historie van de stad leren kennen. "Dan kunnen we er iets mee. De geschiedenis van Zwolle is immers de basis voor de toekomst van de stad".

Nieuwsgierig geworden?

Het boek is in alle Zwolse boekwinkels te koop voor 16,95 euro.

▲ '111 plekken in Zwolle die je gezien moet hebben'. Dat is de titel van het nieuwe boek van Friso Schotanus (rechts) en Sjoerd Litjens. Eén van de 111 is de Haersterveer, de oudste handgetrokken veer van het land. © Frans Paalman

Deze 111 plekken van Zwolle moet je gezien hebben; nieuw boek 'verplicht voer voor Zwollenaren'

Kijk met een scherpere blik naar je eigen stad en de omgeving, dan ontdek je nieuwe dingen. Een Bed & Breakfast in een wit biljardhuis, dat ene beeldje van een zeehond of het beeld van een Romeinse god. Samen met 108 andere plekken in en rond Zwolle zijn ze gebundeld in het nieuwe boek '111 plekken in Zwolle die je gezien moet hebben'. „Voor toeristen, maar ook zéker voor Zwollenaren.”

„Ken je landgoed De Horte, tussen Wijthmen en het dorpje Emmen? En het beeld van Mercurius in de Luttekestraat; ooit gezien? Wist je trouwens dat de schil die om de watertoren heen zat, daar gekomen is nadat een meisje om het leven kwam doordat er iets van de toren afviel?” Het is het kwartje erin gooien, en een spraakwerval aan tips en weetjes over Zwolle valt je ten deel in gesprek met schrijvers Friso Schotanus (43) en Sjoerd Litjens (44).

Duitse serie

De twee in Zwolle woonachtige schrijvers werkten een jaar aan het boek dat deze week uitkomt. Hun eerste van deze oorspronkelijk Duitse serie: *111 Orte die man gesehen haben muss*. In Nederland hebben onder andere Amsterdam, Rotterdam en Friesland al een versie, en nu dus ook Zwolle. Het concept is simpel: 111 keer twee pagina's. Links een stuk tekst met weetjes en achtergronden, rechts een foto met een kort infoblokje.

32 — Het Haersterveer

's Lands laatste handgetrokken pont

Kinderen noemen hem wel eens 'de heen-en-weer-wolf', uit het boek *Pluk van de Petteflet*. En dat is best begrijpelijk als je veerman Jacob Versteegh ziet, met zijn woeste grijze baard en getande hoofd, zijn geruite overhemd met bretels en klompen. Hij drijft de leukste pont van Nederland, het Haersterveer over de Vecht, de laatste handgetrokken kabelpont in ons land. Die verbindt Zwolle en het buurtschap Haerst, dat tussen Zwolle en Hasselt in ligt.

Alles aan de oversteek is charmant. Als je komt aanlopen of fietsen vanaf de Zwolse Agnietenberg, vind je bij het water een houten paneel waarop in vlugge verfstreken 'Haersterveer' is geschreven. Je luist de klepel, en daar komt de veerman. Je stapt op de houten vlonders van de pont en met houten klousen trekt Versteegh of een van de vrijwilligers de pont langs een stalen kabel naar de overzijde. De overtocht duurt een paar minuten, bij harde stroming iets langer.

Je kunt van eind april tot 1 oktober oversteeken, voor 60 cent. In die periode is de overtocht ook het mooist. Het lijkt alsof dit veer hier sinds mensenheugenis dienstdoet, maar het is pas sinds 1979 in gebruik. In zijn huidige vorm althans, want de oversteekplaats is daadwerkelijk eeuwenoud, maar raakte in onbruik toen even verloor een grote verkeersbrug gereedkwam.

Enmaal aan de overkant kom je bij het oude veerhuis, waar de pontbaas en zijn vrouw verblijven – al slapen ze aan boord van hun naastgelegen Hasselter aak. Voorbij het veerhuis kom je bij de buitenplaats Amichem, waarvan de geschiedenis teruggaat tot het jaar 1410, en waar het oudste – en met mysterie omgeven – moslingraf van Nederland te vinden is, het graf van Lepejou.

In de zomer kun je hier toeristen van over de hele wereld tegenkomen, die geheel en al hebben van 's lands leukste veer. Versteegh zet ze allemaal even vriendelijk over, maar het moet niet te gek worden. "We houden het hier bewust een beetje primitief", zegt hij, "want alles gaat kapot als er veel mensen komen."

72

Adres: De Doornweg 19-21, 8035 PC Zwolle | OV Bus 29 vanaf station Zwolle, halte Vredijkheid. Loop vanaf daar 1 kilometer via de Agnietenberg richting de Vecht | Openingsuren: 30 apr-1 okt van (ongeveer) 10-19 uur | Tip: Let bij de wandeling of fietstocht terug naar Zwolle op de dijkbegroeiing; hier groeit de unieke kleinschubbe, ook wel de Zwolse tulp genoemd.

▲ Zo zien twee pagina's in het boek eruit, in dit geval van het Haersterveer. © Uitgeverij Thoth

Stad en buitengebied

„En dus moesten we met een scherpere blik naar onze eigen stad kijken. Als toerist haast”, vertelt Litjens. Ze doken de boeken in voor (historische) feitjes en verhalen, bezochten de meeste plekken en spraken met betrokkenen. Niet alleen in de stad, ook het buitengebied komt voor. Zoals het beeldje van Hannes in Dalfsen (‘dat zeehondje dat landelijke nieuws werd, was ik alweer helemaal vergeten’ - S.), de stad Kampen (‘moet je gewoon een middag heen als je in Zwolle op vakantie bent’ - L.) en Kasteel Het Nijenhuis (‘de mooiste heg die ik ooit heb gezien’ - L.).

Het voelt wel als een eer, dat wij onze stad zo mogen presenteren. Maar de discussie is zeker geopend nu; vind maar iets van de selectie

- Sjoerd Litjens, Schrijver

Discussie

Het selecteren verliep soepel, zonder discussies. Of het niet pretentius is, zo'n selectie maken? „Het voelt wel als een eer, dat wij onze stad zo mogen presenteren. Maar de discussie is zeker geopend nu; vind maar iets van de selectie”, roept Litjens op. Het gaat van restaurants tot de Peperbus, van de Haersterveer (voorlopig nog uit de vaart i.v.m. corona) tot het Vrouwenhuis.

Grauwe ambtenarenstad

„Ik heb echt nog meer waardering voor de stad gekregen”, vervolgt Litjens. „Een ideale plek ook voor kinderen om op te groeien, en je bent vanuit de stad zo in het buitengebied. In Utrecht, waar ik eerder woonde, moet je soms 20 minuten fietsen voordat je wat natuur ziet.” Ook Schotanus zag de stad sinds de eeuwwisseling veranderen. „Eerder was het een grauwe ambtenarenstad aan de A28. Dat imago is er nu echt wel af. En dus verdient het zo'n boek, dat bij elke Zwollenaar in de kast zou moeten staan. Schrijf dat maar op.”

Het boek '111 plekken in Zwolle die je gezien moet hebben' is vanaf deze week voor 16,95 euro te koop in alle Zwolse boekhandels.

Vakantie in/rond Zwolle: 11 tips

Het aantal Zwollenaren dat deze zomer niet op reis gaat, zal door corona hoger liggen dan normaal. En dus vragen we de twee schrijvers om drie tips voor vakantie in en rond eigen stad. Het worden er binnen drie minuten elf:

1. Landgoed De Horte: „Redelijk onbekend, maar met de fiets of auto ben je er zo. Tussen Wijthmen en het dorpje Emmen. Met een fantastisch wit biljardhuis en een vogelkijkhut die een blik geeft op de mooie natuur. En het verhaal erachter is mogelijk nog mooier.”

▲ De geheimtip van landgoed De Horte is 't Witte Huis, zo vertelt het boek. 'Een cultuurhistorisch monument dat de heer des landhuizen rond 1900 speciaal liet bouwen om ongestoord te kunnen biljarten'. En waar je tegenwoordig kan overnachten © Litjens / Schotanus

De toekomstwaarde van iepen mienskip: thuiskomen in je eigen geschiedenis in Feanwâldsterwâl

Het afgelopen jaar waren er tientallen projecten rondom Iepen Mienskip. Wat hebben al die mienskipprojecten de Friezen opgeleverd? Hebben ze iets duurzaam in gang gezet? In deze aflevering: Sjoerd Litjens, projectleider van Iepen Doar(p).

 Gerbrich van der Meer Geplaatst: 14 november 2018 om 19:00

Sjoerd Litjens met het boek Iepen Doar(p) in De Schierstins van Feanwâlden. FOTO: MARCHJE ANDRINGA

„As it no reint of sinneskynwaar is, it is altyd goed.” Sjoerd Litjens vindt het nog steeds een prachtige uitspraak van die bewoner van Feanwâldsterwâl die zonnepanelen op het dak heeft en een aantal jaren geleden bij de verbouwing een oude put in de tuin vond. Nu kon hij ook water opvangen! Deze waterbron siert de voorkant van het splinternieuwe 272-pagina's tellende dikke fotoboek *Iepen Doar(p)*. Naast de put liggen een schep en een emmer. Een treffende foto, vindt Litjens. „It stiet symboal foar alle ferhalen dy't wy opskept hawwe.” Hetzelfde geldt de uitspraak. „Dat it altyd goed is, is de grûntoan fan eins alle ferhalen fan de 128 húshâldens dy't wy ynterviewd hawwe.”

De lûden dy'tst soms op de achtergrûn hearst, kinne ek sa'n soad sizze

Vier jaar geleden bedacht Sjoerd Litjens het internetproject Iepen Doar(p). Het concept bleek prachtig aan te sluiten bij Culturele Hoofdstad. Toen de financiering rond was, kon Litjens met een groep journalisten en fotografen op pad om een tipje van de sluier over dat mysterieuze begrip mienskip op te lichten. Nog steeds kun je op www.iependoarp.eu de audio-opnames beluisteren van de inwoners, vergezeld van foto's van Tryntsje Nauta en Marieke Kijk in de Vegte. Misschien gaat het nog niet eens zozeer over wat de bewoners delen met de luisteraar, maar over h oe de bewoners het delen, zegt Litjens. „En de l uden dy'tst soms op de achtergr un hearst, kinne ek sa'n soad sizze.”

Tastbare herinnering

Waardevolle bron

Het project Iepen Doar(p) heeft veel in gang gezet. „Yn 'e praktyk libbet elts op syn eigen postsegel mei yn 'e earste r unte sa'n fiif   seis doarpsgenoaten. Fansels binne der wol doarpsaktiviteiten d er't jo elkoar tsjin komme, mar kenne jo elkoar dan echt?” Vanaf februari werd er iedere dag een item van een dorpsgenoot op internet gezet. „Sa waard it projekt  nderdiel fan elts syn dei en fan 'e mienskip.” Het project werd in Feanw ldsterw l gesprek van de dag. „Sa spitich dat it no  fr n is, hear ik no faak.” Vast staat dat het project meer kennis over en weer heeft opgeleverd en een waardevolle bron om met elkaar in gesprek te gaan. „En it ropt emoasjes op: net allinnich blidens of grutskens, mar ek bygelyks skamte of fertriet.”

Ook hem heeft dit project veel gebracht. „It wie as kaam ik th us yn myn eigen skiednis.” Zes jaar oud was Litjens toen hij vanuit Amsterdam in Feanw ldsterw l kwam te wonen. Deuren werden geopend. Dorpsgenoten pasten zich aan in de taal. Noodzaak om het Fries te leren was er dus niet, het Nederlands volstond. „Ik hie betocht dat ik projektlieder bleau fan dit projekt, ik prate nammentlik gjin Frysk. Sippie Tigchelaar, Hester Heite en Sjouke Lousma soene de ynterviews dwaan. Doet Sjouke  tfoel, tr nde Sippie my oan om sels op 'en paad te gean. ‘Toe mar, Sjoerd, de kop derfoar. Meitsje it mar’, sei se tsjin my.” Haar aansporing haalde de journalist over de streep. „Myn earste  flevering gie oer in jeugd-freon fan my. Hy stie sintraal, dus moast ik Frysk prate.” Toen ontdekte hij dat het Fries al die jaren in zijn systeem was blijven zitten.

Pas doe't ik Frysk prate murk ik hoe'n wichtich  nderdiel it Frysk is foar de mienskip

Er ging een wereld voor hem open. „Pas doe't ik Frysk prate murk ik hoe'n wichtich  nderdiel it Frysk is foar de mienskip.” Met terugwerkende kracht vindt hij het zo jammer dat hij nooit uitgedaagd werd de switch naar het Fries te maken. „It hie my safolle mear j n. Ik haw oant myn achttjinde op de W l wenne. Ik hie my makliker th usfield as ik dy taal sprutsen hie.” Tegelijkertijd kwam het inzicht dat het Fries veel dieper in hem zit dan gedacht. „Ek al prate ik gjin Frysk, it Frysk dat ik om my hinne hearde, die wol wat mei my.” Het had dus altijd in hem mee getrild. „Sjoch, ik haw doedestiids de romte en wiidsheid fan Frysl n  nderf n, en syn taal ek. Mar no't ik de taal sels praat, is it krekt as begryp ik mysels better, kriget myn jeugd, mar ek myn krite noch mear kleur en be-tsjutting.”

De audiovisuele expositie over Feanw ldsterw l, Iepen Doarp, is tot en met 6 januari 2019 te zien in De Schierstins in Feanw lden.

Hoe maak je een biografie van een dorp?

CULTUUR

Karin Sitalsing – 16:02, 8 november 2018

▲ © Tryntsje Nauta

In het dagelijks leven tekent journalist Sjoerd Litjens (42) levensverhalen op van mensen. Maar nu heeft hij een heel dorp gebiografeerd. Hoe? Door bij elke voordeur aan te bellen en goed te luisteren. Zaterdag presenteert hij zijn fotoboek en opent de bijbehorende expositie.

U krijgt 5 artikelen van Trouw cadeau. Dit is nummer 1.

Onbeperkt onze artikelen lezen? [Digitaal Basis € 2.50 per week.](#)

Feanwâldsterwâl, een kilometer of vijftien van Leeuwarden, is eeuwenoud en piepjong tegelijk. Het ontstond in de achttiende eeuw als veenkolonie maar heeft pas sinds 2011 een dorpsstatus, er wonen zo'n vierhonderd mensen, 128 huishoudens.

Sjoerd Litjens was zes toen zijn gezin er vanuit Amsterdam neerstreek. 'Een jongen uit de stad' was hij voor zijn nieuwe dorpsgenoten. "Maar toen ik in Leeuwarden naar de middelbare school ging, was ik ineens 'een boertje van buiten'. En toen ik in de Randstad ging studeren ook."

De combinatie van verstild beeld en audio dwingt mensen beter te luisteren én te kijken

Sjoerd Litjens

Hoezeer vormt waar je opgroeit wie je bent? Dat, onder meer, wilde hij onderzoeken. Hij bracht het project onder bij de Culturele Hoofdstad, haalde subsidies binnen, stelde

© Tryntsje Nauta

Het verhaal van de 17-jarige Sjoerdje bijvoorbeeld, het meisje dat in 2003 droomde dat ze zou verongelukken. Totaal van slag was ze, iedereen vertelde ze over de nare nacht. Een paar weken later kwam haar nachtmerrie uit.

De meeste verhalen hoorde Litjens voor het eerst, want, zegt hij, ook in een dorp leeft iedereen zijn eigen leven.

Beeld en audio

Iepen Doar(p) noemde Litjens zijn project - iepen is open, doar is dorp, doar is deur in het Fries. Het zaterdag gepresenteerde boek en de tentoonstelling sluiten het initiatief af. Van februari tot augustus was Iepen Doar(p) - online te volgen; elke werkdag verscheen een geluidsbestand van twee tot drie minuten op www.iependoarp.eu waarin een dorpling zijn of haar verhaal vertelt. Omrop Fryslân zond elke ochtend een aflevering uit.

Elk audiofragment is voorzien van een foto, die soms de geïnterviewde laat zien, maar veel vaker niet. "De fotografen hadden de opdracht om niet het verhaal, maar de context van het verhaal vast te leggen", vertelt Litjens. En zo kan het dat het verhaal van de man die als twaalfjarig jongetje met zijn vader kievitseieren ging zoeken, begeleid wordt door een foto van een bootje. "Op de plek waar het bootje ligt, is zijn vader tijdens het aaisykjen dood neergevallen, zo maar in het weiland."

MILNSKIP

IEPEN DOAR(P), GEWOONWEG GELUKKIG

ONS KENT ONS

Het geheim van gelukkig leven en laten leven?
Misschien is het de beslotenheid van een
zorgzame gemeenschap waar bewoners elkaar
nog groeten. De vertrouwde omhelzing van
oud land aan de vaart, een dorpskroeg en 'n
bescheiden maar blakend verenigingsleven. Ons
kent ons in Feanwâldsterwâl. Een doodgewoon
Fries streekdorpje, in de kijker gezet door
Iepen Doar(p).

TEKST: JOLANDA DE KRUYF FOTOGRAFIE: MARIEKE KUIJ IN DE VEGTE, TRYNTSJE NALTA / IEPEN DOAR(P)

Achter iedere voordeur schuilt een boeiend verhaal, de moeite waard om verteld te worden. Dat is *Iepen Doar(p)* in een notendop. Fries voor open deur én open dorp, want alle pakweg 300 inwoners hebben hun zegje gedaan in mini-portretten met gemeenschapszin als rode draad. Die inhoud maakt dat *Iepen Doar(p)* verder reikt dan de grenzen van Friesland en het project is opgenomen in het hoofdprogramma van Leeuwarden-Fryslân Culturele Hoofdstad 2018. Met mogelijk een internationale follow-up in Europa. Reden dat 128 – hoofdzakelijk Friese – audioportretten maar alvast zijn ondertiteld, ook in het Engels.

De magie van mienskip

Gemeenschapszin, verpakt in 128 ultrakorte verhaaltjes. Of eigenlijk 129; want toen het project al klaar was, onverwacht de vorst intrad en iedereen ineens op de ijzers stond, wilden de makers per se ook een schaatsportret. 'Omdat natuuris zo'n wezenlijk onderdeel is van de binding die de Fries heeft met zijn of haar directe omgeving,' zegt Sjoerd Litjens, de geestelijk vader van *Iepen Doar(p)*. Zo gezegd, zo gedaan. Stuitten ze warempep óók nog op een knul in het dorp die Sven heette. Hoeveel mazzel kun je hebben.

Denk niet dat het allemaal van een leien dakje ging. Sjoerd (41), documentairemaker en oud-inwoner van Feanwâldsterwâl, leidde het team van professionals dat ruim een jaar lang werkte aan *Iepen Doar(p)*: interviewers en redacteuren, fotografen, een geluidstechnicus, vormgever, websitebouwer en een vertaler. Op speurtocht naar gemeenschapszin, in een provincie met de "grootste kleine dorpsdichtheid" van Nederland. *Mienskip* op z'n Fries. Wat is dat precies? Op de site van het dorp staat:

Sjoerd Litjens

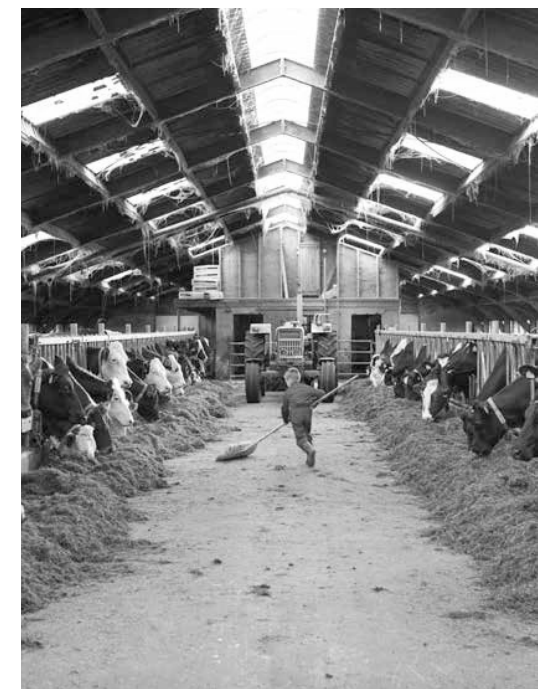
Feanwâldsterwâl is gjin aparte mienskip, mar De Wâl is oars. Met andere woorden, De Wâl, zoals de voormalige veenkolonie tussen de oude grietenijen Dantumadiel en Tytsjesteradiel ook wel wordt genoemd, is niet bepaald een bijzondere gemeenschap, maar wel anders. Waar 'm dat in zit? Voor *Iepen Doar(p)* ging het tienkop-pige team op gedegen onderzoek uit. Hun eindconclusie: 'Tsja, we hebben 128 verschillende antwoorden op die vraag gekregen.'

'Ik vind het café het mooist, dat is mijn ding. Dat komt door alle soorten volk; ze hebben allemaal hun eigen verhaal en ding. Het is altijd heel gezellig. Dat heb je in een café; je kunt ouwehoeren, maar ook een serieus gesprek hebben. Je wéét alles van klanten, hun privésituatie. Dat wordt hier wel op tafel gelegd. Bij sommige stamgasten ga je ook thuis of in het ziekenhuis langs, als ze ziek zijn.'
(Fragment uit aflevering 1, *Geen pocha*)

Ieder leven is een boek waard

Terug naar het begin. Naar de visie van Sjoerd Litjens, eigenaar van levensverhalenbedrijf Mijn Verhaal: dat ieder leven een boek waard is. Of toch tenminste een portret van een paar minuten. *Iepen Doar(p)* is ook vanuit zijn journalistieke nieuwsgierigheid ontstaan. 'Naar het dorp waar ik opgroeide en de verhalen daar die mijn jeugd bewust en onbewust geraakt hebben.'

Sjoerd kwam op z'n zesde naar Feanwâldsterwâl, vanuit de grote stad. Zijn ouders hadden Amsterdam vooral vanwege het welzijn van hun zoon verlaten; >

MIENSKIP

**'OPGROEIEN IN FEANWÄLDSTERWÂL,
DAT WAS VRIJHEID! ALTIJD BUITEN,
GEEN GRENZEN. JA, OM ZES UUR THUIS
MET ETEN. VERDER NIET'**

het jonge carapatiëntje was vaak ziek en het Friese platteland zou z'n gezondheid ten goede komen. Er werden wel wat wenkbrauwen gefronst in het dorp, toen die vreemde snuiters uit het Westen zich settelden. 'Er was een zekere afstandelijkheid in het begin, maar we hebben ons nooit onwelkom gevoeld.' Sjoerd ervoer zijn jeugd als een warme tijd. 'In één woord: vrijheid! Altijd buiten en geen grenzen. Ja, om zes uur thuis met eten, verder niet.'

'Ik heb er nooit onveiligheid gevoeld en denk dat je in een dorp als dit met een zekere naïviteit groot kunt groeien. In de stad leer je sneller dingen af.' Grijnst: 'Echt gebeurd: toen ik een keer 's avonds m'n fiets op het erf had laten liggen, was-ie echt niet weg de volgende ochtend. Had iemand 'm keurig in de schuur gezet.'

'Ik weet wel wie waar woont, dus je kent de mensen wel. Er wordt vaak uitbundig gezwaaid. Ook al is het donker, het voelt toch veilig om hier te lopen. Soms kom je iemand tegen met een hondje, maak je een praatje. Als er vrienden van buiten komen, vinden die het zo bijzonder dat iedereen groet. Dat doen ze in de stad niet. Een knikje of even de hand opsteken

In vrijheid verbonden zijn

De wetenschap dat men zich om elkaar bekommert is alom aanwezig in Feanwâldsterwâl. Sjoerd: 'Natuurlijk is er sociale controle, die kun je als benauwend ervaren. Maar de samenhang maakt dat mensen zich verantwoordelijk voor elkaar voelen. Je bent in vrijheid verbonden, met de ruimte om eigengereid te zijn en de noodzaak om verbindingen aan te gaan met anderen. Daar kun je je ook niet aan onttrekken. Als je in zo'n gemeenschap woont draag je bij. Punt. Omdat-ie zo klein is en omdat je elkaar elke dag tegenkomt. Die eensgezindheid, die mis ik wel in een stad.'

Sjoerd leeft en werkt tegenwoordig in Zwolle, maar de band met Friesland – waar zijn ouders nog steeds wonen – bleef sterk. 'Ik was een nieuwsgierig kind, dus vanaf m'n 18de trok ik erop uit, wilde de wereld zien. Maar zo rond mijn 40ste groeide het verlangen naar vroeger en werd de vraag "wat heeft mij gevormd?" sterker. Zodoende kwam Sjoerd uit op z'n "eigen" oude dorp voor dit project dat toekomstige generaties een waardevolle nala-

'Je wilt buitenaf wonen, maar niet in the middle of nowhere, met in de omtrek niemand. Feanwâldsterwâl biedt de mogelijkheid om buiten te wonen en toch tussen de mensen. Toen we hier kwamen hebben we overal een briefje in de bus gedaan; wie we waren en of mensen ons vooral in het Fries wilden aanspreken. En dat we nog wel stadse fratsen zouden kunnen hebben, die we graag wilden aftenen...'
(Fragment aflevering 5, *De buurmans*)

Meer onderling begrip kweken

Iepen Doar(p) is méér dan een artistieke journalistieke productie. Het is ook een tijdsdocument voor de (klein)kinderen. Sjoerd: 'We schrijven hedendaagse geschiedenis. Stel je voor dat dit 50 jaar geleden al was gedaan en we er nu naar hadden kunnen kijken? Dat zou toch te gek zijn geweest?' De makers hadden ook een droom voordat ze hieraan begonnen: meer onderling begrip kweken in een klein dorp en mensen

daarbuiten laten nadenken over de binding die ze zelf hebben met hun eigen gemeenschap. *Iepen Doar(p)* wil bewoners trotser maken, meer bewust van de betekenis van *mienskip* en leefbaarheid. Dat mensen elkaar beter gaan begrijpen is de grootste drijfveer in mijn werk,' zegt Sjoerd. 'Zeker in tijden van globalisering, individualisme en verstedelijking wil ik graag de wezenlijke dingen in het leven vastleggen.' Hij had de fysieke afstand tot Friesland nodig om dat te doen. 'Zou ik nog steeds in Feanwâldsterwâl wonen, had ik als maker minder vrijheid gehad. Nu was ik wel een buitenstaander, maar toch één die het voordeel van de twijfel kreeg.' ☉

VERHALEN
BLIJVEN BEWAARD

Iepen Doar(p) heeft 128 persoonlijke verhalen van even zoveel huishoudens in het Friese dorpje Feanwâldsterwâl vastgelegd door middel van een audioportret met foto. Tussen 12 februari en 13 augustus van dit jaar worden ze uitgezonden, op 128 achtereenvolgende werkdagen via de website (iependoarp.eu), op social media en door Omrop Fryslân. Alle afleveringen zijn ook terug te vinden. Na publicatie blijft *Iepen Doar(p)* voor het nageslacht bewaard, zowel online als onder de vleugels van de Friese erfgoedinstelling Tresoar. Daarnaast is het de bedoeling dat het project een vervolg krijgt in de vorm van een boek en een tentoonstelling.

'Vroeger wilde je weg uit Feanwâldsterwâl, er niet meer bij horen; je wilde geen boerenkinkel zijn. Dan wil je naar het stadsachtige toe. Maar later, in de hectiek van het leven, vind je het hier weer terug. Je ziet de bomen en het land en dan vergeet je alles ook even. Al die drukte in je hoofd.'
(Fragment uit aflevering 29, *Anders dan anders*)

Een uitdaging van formaat

Hoe is het om te wonen in zo'n beschutte gemeenschap met eigen waarden? 'Er zijn ongeschreven regels,' zegt Sjoerd. 'Loyaliteit. Sterke schouders die de zwaarste lasten dragen. De zorg voor je directe omgeving, waar je zelf ook deel van uitmaakt.' Zoek het maar 'es uit. Niet in één of twee gesprekjes, geen huizenblokjes of een hele straat, maar interview alle inwoners van Feanwâldsterwâl. Wat een stunt. Gewoon een compleet dorp met mensen die stuk voor stuk hun eigen beleving, lusten en lasten hebben. Een uitdaging van formaat die begon met bewoners-bijeenkomsten in café 't Dûke Lûk, het perfecte treffpunt. 'Iedereen is vooraf om toestemming gevraagd,' vertelt Sjoerd, die bewust koos voor een mix van audio en fotografie. Minder "eng" dan bewegend beeld. Niet iedereen wilde (herkenbaar) op de foto, en ook dat leverde mooi, verstillend beeld op. 'Geluidopnames maakten dat we heel dichtbij mensen konden komen.' De taal speelt ook een leidende rol.

'Van het dorp is 90 procent Friestalig, de taal is sterk verbonden met hun cultuur en identiteit en ligt dichtbij het hart. Je praat makkelijker over je gevoelens in je moerstaal.'

Liefdewerk in geluid en beeld

In amper 2 tot 3 minuten vertellen bewoners hun verhaal, ongecompliceerd, zonder enige reserve. Met één foto in een veelzeggende beeldtaal. 'Je kijkt ernaar, hoort het verhaal en dan creëer je als vanzelf een audiovisuele voorstelling in je hoofd.' Een team van tien, met bewust een paar Friestalige professionals uit 't mediawereldje, investeerde veel tijd en aandacht in de voorbereiding van *Iepen Doar(p)*. Sjoerd Litjens, Sippy Tigchelaar, Hester Heite, Tryntsje Nauta, Marieke Kijk in de Vegte, Jelle Post, Frank Boelen, Robea Kleisma, Steven Scholte en Benthe van Aalst zaten vaak vlak onder de huid van hun hoofdrolspelers, maar waakten tegelijkertijd over de privacy. 'We weten natuurlijk veel, heel veel van al die mensen. Logisch, soms was je drie uur aan 't interviewen voor een verhaal van drie minuten. We hebben steeds gezegd: we willen mensen na afloop recht in de ogen kunnen kijken. Ze hebben ons hun vertrouwen gegeven en het is onze morele plicht om iedereen recht te doen. Dat is gelukt, vind ik. Er zit heel veel liefdewerk in dit project en ik ben echt trots op wat we met elkaar hebben gemaakt.'

Recensie

Een audiovisuele ode aan het Friese dorpsleven

Oud-inwoner en journalist Sjoerd Litjens interviewde alle 128 huishoudens in het Friese dorp Feanwâldsterwâl.

Huib de Zeeuw 6 april 2018

Foto Tryntsje Nauta

Een grote vaart, vier straten met 128 vrijstaande woningen, talloze kleine slootjes en één kroeg. Meer is er niet in het kleine Friese dorp Feanwâldsterwâl (Veenwoudsterwal), gelegen in het buitengebied tussen Leeuwarden en

Cultureel erfgoed

Al wandelend door het pittoreske lintdorp vertelt Litjens dat hij ervoor heeft gewaakt om alleen maar een nostalgische ode te brengen aan het dorp van zijn jeugd. Dat dit geen makkelijke opgave was, blijkt wel wanneer we hartelijk worden uitgenodigd bij het oudste echtpaar van het dorp: Jelle (83) en Maaïke (79) van der Meulen. Tijdens het eten van een bord groentesoep met balletjes - „we eten altijd warm 's middags” - vertelt de man des huizes over de vroegere twisten tussen de Gereformeerden en niet-gelovigen en over de boerderij van zijn ouders.

Soms moest Litjens mensen teleurstellen. Toen tijdens een interview de secretaris van de buurtvereniging het jaarverslag voorlas, was hij gelijk verkocht. „De energie en de tijd die inwoners stoppen in het organiseren van buurtactiviteiten; dat is geweldig materiaal.” Daarom selecteerde hij dat deel van het interview voor zijn productie. „Al had zij liever haar eigen, persoonlijke verhaal verteld.”

Feanwâldsterwâl kent een paar families die er al generaties lang wonen, maar het merendeel van de inwoners is aan komen waaien. Zoals Fred van Elst (67). De voormalig account is geboren in Heemstede en kwam 45 jaar geleden als „arme sloeber” terecht in dit Friese dorp. Het is de ruimte, de zelfredzaamheid van de inwoners en het praatje over de heg, waardoor Van Elst zich al snel thuis voelde. Zelfs zijn schoondochter „geboren op vijf hoog in Den Haag” zou hier wel heen willen verhuizen. Volgens Van Elst is de grootste waarde van het journalistieke project dat het een „tijdsdocument” is.

Litjens is ondertussen bezig met een fototentoonstelling en een boek over het dorp en wil zijn kennis overdragen aan een documentairemaker in de omgeving van de Ierse stad Galway. „Zij zijn de Culturele Hoofdstad in 2020 en net als in Friesland spreken ze daar meerdere talen. Dus ik zie veel overeenkomsten en zou het erg mooi vinden als dit een

29:35 / 50:49

Koffietijd

Sjoerd Litjens maakt audioverhalen in een klein Fries dorp

Sjoerd Litjens bracht een deel van zijn jeugd door in Feanwâldsterwâl. Hij tekent de verhalen op in audio.

Aanbevolen

The Bold And The Beautiful

Afl. 8016 • Vandaag • 21 Min

Aanbevolen

Soof: De Serie

Afl. 6: Te ... • Gisteren • 45 Min

Aanbevolen

steun
vpro

© SJOERD LITJENS / IEPEEN DOAR(P)

Nº 25

Gewoon groeten

start aflevering ▶

Dorpsbeeld

28 MAART 2018, HUGO HOES

Nº 11

Het is er altijd al geweest

start aflevering ►

trots

We zijn alle drie ietwat bezorgd over het enorme contrast tussen het lichte nieuwe deel van van 't Dûke-Lûk en het oude bruine café. Riek toont begrip en probeert ons gerust te stellen door te zeggen dat het café qua sfeer en inrichting ook wat meer de kant van de serre opgaat. Dan is er koffie. Met

Luister

Kijk

App

Nu: Bureau Buitenland | 19:00 - 19:30 uur

Achtergrond

Levensverhalen inwoners Feanwâldsterwâl vastgelegd

TRYNTSJE NAUTA EN MARIEKE KIJK IN DE VEGTE

vrijdag 23 februari 2018 | EO | Erik Samplonius

Sjoerd Litjens (41) was zes jaar oud toen hij met zijn ouders terechtkwam

Sjoerd Litjens (41) was zes jaar oud toen hij met zijn ouders terecht kwam in het Friese dorpje Feanwâldsterwâl. Inmiddels woont hij er al lang niet meer, maar voor het project *Iepen Doarp* keerde hij terug om portretten te maken van 128 huishoudens in het dorp.

Documentairemaker Litjens is jarenlang journalist geweest, maar merkte dat hij beperkt werd in de verhalen die hij wilde vertellen. "Het succes of falen van iemand, de uitzondering, is in de reguliere journalistiek vaak de aanleiding om een verhaal te vertellen. Ik vind vaak meer waarheid en schoonheid in het alledaagse. Van het graspolletje in de dakgoot waar iemand van kan genieten bijvoorbeeld. Dat zit ook in een van onze portretten."

Litjens ging op zoek naar verhalen die vertellen hoe en waarom mensen wonen waar ze wonen. Eerder deed hij dat voor een mini-documentaire over Herxen, een dorpje vlakbij Zwolle. Daar ontstond ook het idee om in Feanwâldsterwâl aan de slag te gaan. "In Herxen vroegen we mensen welke verhalen we moeten vertellen, wie we moeten spreken? Toen zei iemand: waarom interview je niet iedereen? Dat idee bleef hangen. Bovendien werd Leeuwarden-Fryslân in 2018 Culturele Hoofdstad van Europa, met als thema: *Iepen mienskip*, oftewel, open gemeenschap. Een goede aanleiding om mee aan de slag te gaan."

Luister het hele gesprek met Sjoerd Litjens terug

Feanwâldsterwâl (in het Nederlands Veenwoudsterwal), dat in 2011 pas de dorpsstatus kreeg, kent zo'n 400 inwoners. Gemeenschapszin en onderlinge binding is het centrale thema in alle verhalen van *Iepen Doarp*. "Verhalen over de Friese taal en de omgeving en over dingen die bewoners met en voor elkaar doen."

We lichten drie portretten uit:

De buurmans

In deze aflevering horen we twee mannen die vanuit de Randstad zijn verhuisd naar Feanwâldsterwâl. "Ze snappen heel goed wat je moet doen in zo'n kleine gemeenschap om mee te doen. Je kan in je blote kont achter de heg gaan zitten, maar daar kan je niet altijd blijven. Je moet op een zeker moment onderdeel worden van de gemeenschap."

Het onverwachte

We horen in dit portret het verhaal van een 80-jarige man die niet weg wil uit Feanwâldsterwâl. "De man houdt van avontuur, vertelt over beren in de Rocky Mountains en stelt daar tegenover zijn comfortabele voorspelbare thuis, de plek waar hij wil sterven."

Maak kennis met de bewoners van Feanwâldsterwâl

12 feb 2018 - 07:00 • Frysk • Lees voor

Vanaf maandag leert heel Fryslân de 128 inwoners van Feanwâldsterwâl kennen. Het project lepen Doarp heeft alle bewoners gevraagd om een interview te geven, en bijna allemaal deden zij de deur open. Het LF2018-project is bedacht door Sjoerd Litjens, zelf oud-inwoner van het dorp.

(advertinsje)

Meest gelezen

- 25-03 Rijbewijs en auto kwijt na controles door de politie
- 25-03 Raadsvragen over vervallen Buma State in Leeuwarden
- 25-03 Eigenaar Buma State kan niet wachten: "Vergunningsaanvraag ligt al maanden bij de gemeente"
- 25-03 Chauffeur mist rotonde en belandt bovenop verhoging
- 24-03 Brand in Franeker snel onder controle, maar veel schade als gevolg
- 25-03 Friezin reist naar Tsjernobyl: "Ik wist niet dat de ramp nu nog voor zoveel problemen zorgt"
- 25-03 Theo Hiddema ziet af van zetel in Provinciale Staten voor FvD

Podcast: Interview

10 februari 2018 • Luistertijd 34 minuten • Herinner mij later

Feanwâldsterwâl is een lintdorp in Friesland dat bestaat uit 128 huishoudens. Journalist Sjoerd Litjens portretteerde ze allemaal in een vier jaar durend monsterproject.

Deze journalist portretteerde het dorp van zijn jeugd. Alle 128 huishoudens

Correspondent Goede gesprekken

Lex BOHLMEIJER

Foto: Marijn Smulders (voor De Correspondent)

De Correspondent

Lex Bohlmeijer - in gesprek met Sjoerd Litjens

Beluisteren >

Cultuur

REPORTAGE LEEUWARDEN CULTURELE HOOFDSTAD

Vanaf dit weekend is Leeuwarden-Fryslân
Culturele Hoofdstad van Europa.
Het thema is *mienskip* (gemeenschap).
Wat is dat dan? **Sjoerd Litjens'** verhalen
over de inwoners van Feanwâldsterwâl
maken alles duidelijk.

Door **Jurre van den Berg**

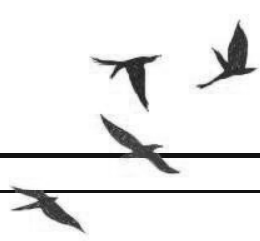
Foto's **Marieke Kijk in de Vegte** en **Tryntsje Nauta**

Dit zijn de

Cultuur

REPORTAGE LEEUWARDEN CULTURELE HOOFDSTAD

Vanaf dit weekend is Leeuwarden-Fryslân Culturele Hoofdstad van Europa. Het thema is *mienskip* (gemeenschap). Wat is dat dan? **Sjoerd Litjens'** verhalen over de inwoners van Feanwâldsterwâl maken alles duidelijk.

Door **Jurre van den Berg**
Foto's **Marieke Kijk in de Vegte** en **Tryntsje Nauta**

Dit zijn de Friezen

OM NAAR UIT TE KIJKEN

Sjen yn it Tsjuster. Voorstelling als eerbetoon aan de in 2013 overleden blinde Friese dichter Tsjébbé Hettinga. Vanaf 16/3 in Burgwerd.

Sense of Place. Landschapskunstproject rond het Waddengebied van ex-Oerol-directeur Joop Mulder.

Lost in the greenhouse. Muziektheater van Orkater en De Lawei in de kassen van Kwekerij Hartman. 19/4 t/m 20/5, Sexbierum.

De reuzen van Royal de Luxe. 17 t/m 19/8, Leeuwarden.

– het predicaat werd gevierd met een zweefmolen en een schiettent.

Zwolle. Tien jaar werkte hij als sportjournalist. Maar ik was klaar met de zwart-witweergave van succes en falen. Hij legde zich toe op het optekenen van levensverhalen. 'Ik leerde dat iedereen een verhaal waard is.'

In 2014 keerde Litjens terug naar Feanwâldsterwâl, met het plan het dorp waar hij was opgevoerd te laten zien in een verzameling portretten. Hij ging praten met zijn oude meester op de lagere school. 'Die zei: 'Mooi plan, in 2018 is Friesland Culturele Hoofdstad van Europa met allerlei subsidiepotjes, grijp je kans.'

Dit weekend opent Leeuwarden-Fryslân het jaar als Culturele Hoofdstad van Europa. De *mienskip* – de gemeenschap – was de troef waarmee Leeuwarden de titel in 2013 in de wacht sleepte. Mede om dat ideaal kracht bij te zetten, werd later de provincieaanvaan de kandidatuur toegevoegd. Het festijn houdt niet op bij de stadsgrens.

Maar in de aanloop naar 2018 klonk gemor. Want wat hadden die door internationale kunstenaars ontworpen fonteinen in de Friese elf steden of de reuzenmarionetten van het Franse gezelschap Royal de Luxe nu met de Friese gemeenschap van

doen? Veronachtzaamde de organisatie het centrale thema niet? Zo kwam het geheime wapen als een boemrang terug; wat betekende dat containerbegrip mienskip nu eigenlijk? Het jaar als culturele hoofdstad moest een volksfeest voor en door de gemeenschap worden, maar ook een artistiek programma met internationale allure. Dan kom je er niet met dorpstoneel.

Die spagaat brak ook artistiek leider Lieven Bertels op. 'Deze baan sloop mensen', zei hij in de *Leeuwarder Courant*. De Vlaming vertrok afgelopen zomer, nog voor het feest begon, voor een nieuwe baan naar Amerika. Iedereen heeft een mening, idee en verwachting van wat een Culturele Hoofdstad moet worden, had Bertels ondervonden. 'Die verwachtingen zijn soms onrealistisch hoog.' Mienskip was geen marketingtrucje, bezover de artistiek leider kort voor zijn vertrek in de *Volkskrant*. Tegelijkertijd moest Friesland in 2018 niet blijven hangen in nostalgische plattelandsfolklore. Het zou de viering moeten worden van de open mienskip: de open gemeenschap, het verbond tussen Friesland en de wereld. 'We zetten de ramen en deuren open.' Zo is er in het programma

plaats ingeruimd voor een Mata Hari-tentoonstelling in het Fries Museum en voor Under de Toer, een verzameling lokale manifestaties in plaatselijke kerken.

Toch, als er één project is waarin de mienskip tot leven komt, dan is dat in *Iepen Doar(p)* (een woordspeling op open deur en open dorp), zoals de portrettencollectie van de gemeenschap van Feanwâldsterwâl heet. Maar verwacht ook van initiatiefnemer Litjens geen pasklaar antwoord op wat die mienskip is. 'Ik erger me aan het clichébeeld dat vaak van dorpsgemeenschappen wordt geschilderd. We wilden de tijd nemen om de verscheidenheid laten zien, iedereen een stem geven. Het op het oog uniforme dorp blijkt vooral heel divers.'

De mensen doen veel samen en voor elkaar, maar zijn ook op zichzelf. Er is een sociale commissie die zieken bezoekt. Er zijn tradities, zoals het jaarlijkse volleybaltoernooi tussen De Wal en De Streek, en de Lodenhend, een survivalrace die draait op honderden vrijwilligers. De vrijslaande huizen langs het water hebben een eigen bruggetje als toegang – je zou er een metafoor in kunnen zien. Het dorp en de dorpsbewoners zijn als

OPENINGSWEEKEND

Formeel is Leeuwarden-Fryslân al sinds 1 januari Culturele Hoofdstad van Europa. Toch wordt het jaar dit weekend pas echt geopend. Vanmiddag om 12.00 uur zingen Friese scholieren het LF2018-lied *Sels oere this (Zes uur thuis)* van de Friese zangeres Myrko Laverman. Zaterdagavond vindt op drie pleinen in Leeuwarden het openingspektakel plaats, onder regie van Ira Judkovskaja (Tryater). De opening wordt begeleid door koning Willem-Alexander en koningin Máxima en is vanaf 21.35 uur live te zien op NPO1. Ook de Escher-tentoonstelling in het Fries Museum en de Dada-expositie in Drachten (*Dada in Dr888*) beleven dit weekend hun première.

vanzelfsprekend met elkaar verbonden, maar met enige distantie. De grootste prestatie is misschien wel dat het lukte nagenoeg alle dorpsbewoners over de streep te trekken. Een team, naast Litjens bestaand uit de interviewers Hester Heite en Sippy Tigchelaar en de fotografen Tryntsje Nauta en Marieke Kijk in de

Valletta

Leeuwarden-Fryslân deelt de titel Culturele Hoofdstad van Europa 2018 met Valletta, de hoofdstad van Malta. Bij sommige programmaonderdelen werken de steden samen. Zo brengt Poetic Potatoes een meertalige poëziebundel uit

met gedichten van Maltese en Friese dichters. Ook werken kinderen uit Malta en Friesland samen aan een filmproject en een kinderopera. In 2019 is het de beurt aan de Italiaanse stad Matera en de Bulgaarse stad Plovdiv.

ging langs de deuren. Vertrouwen, Litjens was immers hun oude dorpsgenoot, tijd en vasthoudendheid bleken de sleutel. 'Vooral Sippy is als een maatschappelijkwerker door het dorp gegaan. Soms moesten we drie keer terugkomen. Uiteindelijk gingen alle deuren open.'

De verhalen verschenen als korte audioclip met een foto, zonder naam en toenaam. 'Ik wilde de mensen laten zien en horen', zegt Litjens. 'De gesproken taal is een belangrijk aspect van wie zij zijn. Maar een camera kan intimideren, daarmee kom je lang niet zo dichtbij.' Bijna alle vertellingen zijn in het Fries, maar met Nederlandse en Engelse ondertiteling. Van 12 februari tot en met 8 augustus zal elke werkdag een deur in Feanwâldsterwâl opengaan met de publicatie van een portret.

Meer nog dan een lofzang op de gemeenschap zijn de 128 portretten een ode aan de alledaagse. De oma die vertelt dat haar kleinzoon elke maandag stoofpeertjes komt eten. De man die begeesterd tutezelt wat hij in zijn moestuin heeft staan – mede dankzij de paardenmest van de buurvrouw. Een weduwe die zich heeft

ingeschreven voor een ouderentreeis. Het verbaast Litjens hoe persoonlijk de verhalen zijn. Klaas Idzerda vertelde uitgebreid over zijn inspanningen voor de regionale begraafplaatsen, de oprichting van de feestcommissie in het dorp en het ontwerpen van nieuwe bloembakken langs de kade. Maar wat bijblijft, is zijn verhaal over 'Jalling, de inmiddels overleden verstandelijk gehandicapte broer van zijn vrouw Anneke. Toen hun moeder overleed, trok hij bij hen in.' Iedereen in het dorp kende hem. Je hoorde hem altijd aankomen, op zijn fietsje, psalmen zingend.'

Laat inwoners van Feanwâldsterwâl vertellen over wat het betekend om in het dorp te wonen en te verliezen hun schroom. Misschien is dat de kern van de mienskipsgedachte en dat is geen Culturele Hoofdstadtitel voor nodig. Sjoerd Litjens ziet parallels met hoe hij zelf het dorp aanvankelijk wat terughoudend tegenover zich trof, een jaar geleden in dorpscafé 't Dûke-Lûk. 'Het enthousiasme kan nog komen.'

Vanaf 12/2 versijnt elke werkdag een audiovisueel portret uit Feanwâldsterwâl op iependoar.pu en op Omrop Fryslân.

Een mooi en moeilijk dorpsportret

Met *Iepen Doar(p)* maken interviewers en fotografen een bijzonder audiovisueel portret van Feanwâldsterwâl. Mooi en moeilijk, als het leven zelf.

GITTE BRUGMAN

Marieke Kijk in de Vegte overlegt met John Dunnebieer over het maken van een foto. FOTO GITTE BRUGMAN

Friesland heeft een hoge dorpsdichtheid. Het is een provincie waar dorpen zijn gebouwd aan een meer of vaart, rond een kerk of op een kruising van wegen. Net als elders. Feanwâldsterwâl is zo'n dorp aan een vaart. Met twee straten: de Wâl en de Streek.

Het is het dorp waar documentairemaker Sjoerd Litjens zijn jeugd doorbracht. Op zijn zesde verhuisde hij met zijn familie uit Amsterdam naar Friesland. Hij kreeg er vrienden, speelde er voetbal en keerde er terug om een audiovisueel portret te maken van de 128 huishoudens. Sinds januari van dit jaar interviewt hij met Sippy Tigchelaar en Hester Heite tientallen dorpsbewoners. Over hun verleden, hun banden met het dorp en de omgeving, over hun werk, hobby's en gezin. „Doordat we iedereen zien en spreken, kunnen we laten zien waarin ze verschillen, maar ook wat ze gemeen hebben.”

Hij is blij dat hij ervoor heeft gekozen dit te doen met geluidsportretten. „Daarmee doen we recht aan de kracht van het persoonlijke verhaal, aan de taal, aan de wijze waarop mensen zich uitdrukken. Dat is vaak in het Fries. Met terugwerkende kracht realiseer ik me hoe mooi en sprekend die taal is.”

Voor sommigen is het een verrassing dat Litjens Fries praat. „Mijn vriendjes pasten zich vroeger aan mij aan, dus toen sprak ik het niet. Maar er is genoeg Fries blijven hangen.” Litjens' ouders wonen tegenwoordig in het naast Feanwâldsterwâl gelegen Feanwâlden. „Dat is ien fan Litjens”, krijgt hij wel eens te horen. „Zo iemand weet dan nog met wie ik speelde en met wie ik heb gevoetbald.”

Van de 128 huishoudens werkt ruim 95 procent mee. Slechts een enkeling heeft bedankt voor deelname aan het project, uit enkele huishou-

Tryntsje Nauta fotografeert Mark Voolstra. FOTO GITTE BRUGMAN

dens komt meer dan één verhaal. Uiteindelijk zijn er 128 bijdragen, die vanaf begin februari op iependoarp.eu en Omrop Fryslân gepubliceerd worden. Elke werkdag één portret.

Met alle gesprekspartners voerden Litjens, Heite of Tigchelaar eerst een kennismakinggesprek. Vaak stond een verhaal er dan meteen goed op. Litjens: „Maar als dat niet zo was, dan volgde een tweede of soms zelfs een derde gesprek.” Voor zulke inspanningen is in de reguliere journalistieke praktijk geen tijd, weet hij. Maar als er dan in zo'n derde gesprek iets moois ontstaat, dan weet hij dat het de moeite waard is. „Want iedereen heeft een bijzonder verhaal te vertellen, als je maar de tijd neemt.”

Uit alle gesprekken selecteren de interviewers de mooiste verhalen, over „hoe ze zich verhouden tot de plek waar ze wonen en de mensen om hen heen”. Deze verhalen zijn het gereedschap voor fotografen Tryntsje Nauta en Marieke Kijk in de

‘Iedereen heeft een bijzonder verhaal, als je maar de tijd neemt’

Vegte. Zij maken van elke geportretteerde een beeld. Soms is dat een portret, de andere keer een handeling en soms een stilleven. Geen letterlijke vertaling van het gesprek, maar iets dat in het verlengde ervan ligt. Een beeld dat iets extra's zegt over de persoon in kwestie. „Dat is moai en muoilik”, vindt Nauta. „Net als het leven zelf”, aldus Litjens.

Beide fotografen leren het dorp intensief kennen en ervan houden. Nauta: „Ik fyn it in moai doarp, romtelik, mei it wetter en frijsteande huzen. Der binne ek in soad bisten, foaral hynders.” Vandaag treft ze

Een van de foto's die Marieke Kijk in de Vegte maakte van een fuikenmaker.

Mark Voolstra, voorzitter van Mei Elkoar Ien. Ze heeft een kort stukje uit zijn interview gehoord: „Yn it wurk dat ik doch is it in keihurde kommersjele wrâld, de auto-, motorwrâld. Hiel hurd, hiel kommersjeel. Dat fyn ik hearlik. Mar as ik thús kom, fyn ik it hearlik om dingen foar it doarp te dwaan. Yn wat ik frijwillich doch, bin ik totaal net kommersjeel.”

De zon schijnt, Nauta zoekt met Voolstra een geschikte plek voor een foto. Zijn achtertuin grenst aan de Feanwâldsterwâlfeart en ze vraagt hem eerst op de steiger te zitten. „De boat kin ek yn it wetter, hear”, biedt hij aan. Even later dobbert hij op de vaart, waar de zonnestrallen op het water breken. „Dit is moai”, mompelt Nauta tevreden. „Ik hie nog net in soad foto's fan it wetter.”

Het is Kijk in de Vegte opgevallen dat er veel mensen met hun handen werken: „Zoals die vrouw die kransen maakte van herfstvondsten, een man die allemaal fuiken knoopt. Een

dame die quilt en een man die miniatuurvrachtwagens bouwt.” En heel veel mensen die tijd in hun (groente)tuin steken. Zoals John Dunnebier. Hij poseert met zijn podenco Mira - een als pup geadopteerde straathond uit Portugal - en wandelt met Kijk in de Vegte langs zijn Drentse heideschappen tot achterin de boomgaard. Hij wijst: „Zelf geplant.”

Met al zijn bijzonderheden is Feanwâldsterwâl vooral herkenbaar als dorp met een mengeling van oorspronkelijke bewoners en import. Als alle verhalen en beelden straks met elkaar zijn gecombineerd tot een afwisselende, allesomvattende presentatie geeft het vooral „in moai tiidsbyld”, aldus Nauta.

lepen Doar(p) is opgenomen in het hoofdprogramma van LF2018. Tresoar garandeert dat alle verhalen tot in lengte van dagen digitaal toegankelijk blijven.

Film over het bestaansrecht van buurtschap Herxen

HERXEN - 'Ontmoeting met Herxen' is de titel van de film van cineast Sjoerd Litjens die zaterdag 16 januari in het dorps huis de Herxer Marke voor het eerst wordt vertoond.

Redactie 21-12-15, 13:00 Laatste update: 22-02-17, 14:14 Bron: destentor

Litjens werkte vijf maanden aan de film waarin door de ogen van vijf Herxenaars de hedendaagse geschiedenis van deze Overijsselse buurtschap getoond wordt. 'Ontmoeting met Herxen' gaat over de wijze waarop vijf generaties zich verbonden en verbinden met de gemeenschap waarin ze wonen. Het laat zien wat er nodig is om tegen krimp en vergrijzing bestaansrecht te hebben als kleine gemeenschap. Een film over gemeenschapszin, natuur en cultuur.

Entree is gratis. De zaal is open vanaf 19.30 uur. Zondagmiddag 17 januari om 15.00 uur wordt de film herhaald.

NET BINNEN

- 20-08 Hiervoor zat jouw generatie aan d...
- 19-08 André van Duin, de komiek van al...
- 18-08 Wat is je ware leeftijd? Doe de test!
- 17-08 Catwoman (84): Ik krijg nog steed...
- 16-08 Geen blote rug op het strand in 1...
- 16-08 Negen redenen om het generatie...
- 16-08 Hoe de waardevolle gasbel veran...
- 15-08 Verlangen naar de tijd van het vro...
- 14-08 De oorlog die drie generaties nog ...
- 12-08 Dorus of Swiebertje? Dior of Cha...

Pretparken voor een prikkie

24.00
10,-
DRIEVLIET
DEN HAAG
Bestel nu tickets
OP=OP!

Ted Neeley
terug in
Jesus Christ
Superstar
TIM RICE ANDREW LLOYD WEBBER
TOT
50%
KORTING
LAATSTE KANS >

WEBWINKEL

Sjoerd Litjens: „elk leven is wel een boek waard”

tekst: **Sandra Tuinman**

foto's: **Sjoerd Litjens/Eva Posthuma**

Hij ruilde zijn bestaan als (freelance) sportjournalist in voor zijn andere grote ambitie, die acht jaar geleden opeens ontstond: het schrijven van levensverhalen. Sjoerd Litjens geeft op allerlei manieren vorm aan die ambitie, door middel van zijn bedrijf MijnVerhaal. Maar wat is nu eigenlijk zijn eigen verhaal? „Succes betekent voor mij dat ik kan leven van MijnVerhaal en dat ik werk doe dat op vele manieren verrijkend is.”

En jaar of acht geleden stond Litjens (38), denkend over zijn werk stil bij de

wit, realiseerde ik mij. Ik wilde kunnen nuanceren in de verhalen die ik maakte en er meer tijd voor

vraag: wat doe ik het liefst en wat kan ik het best? Hij werkte op dat moment als freelance sportjournalist voor diverse media in Nederland en België. Leuk, maar hij zag zichzelf steeds hetzelfde kunstje doen.

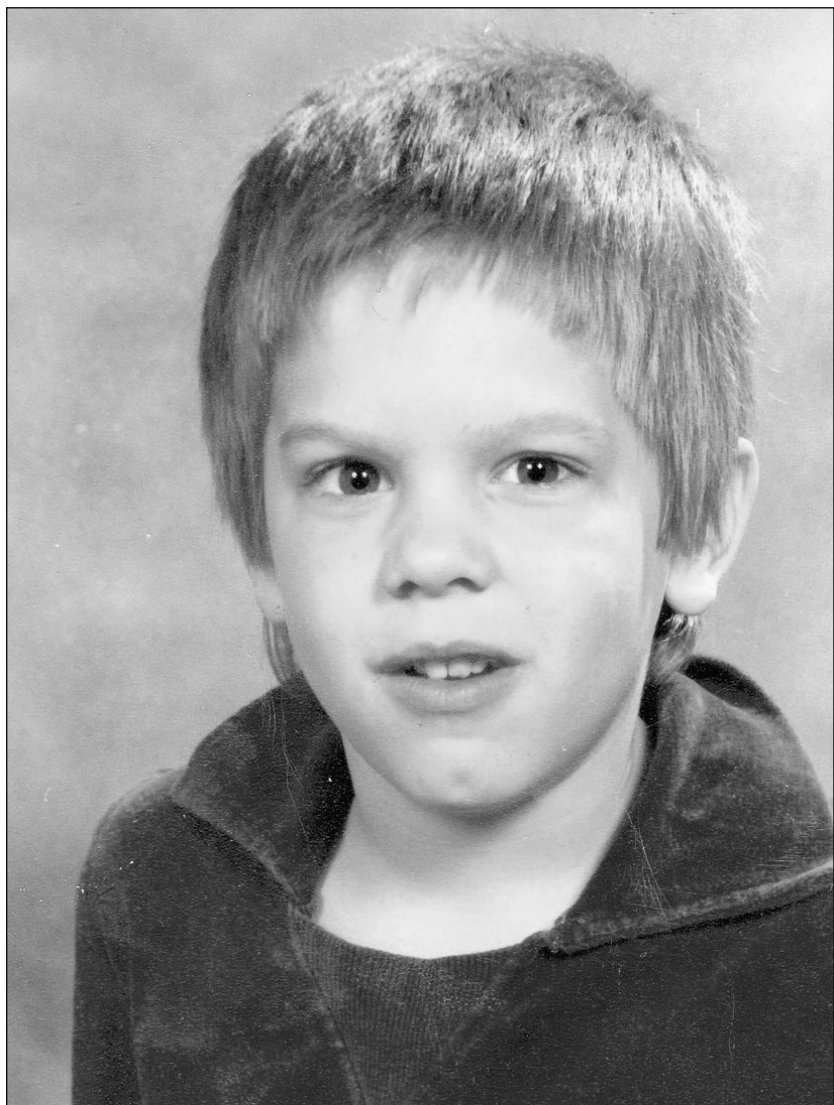
„Sport is een mooie metafoor voor het leven, maar ik schreef veelal over succes of falen; kleurde de werkelijkheid zwart of wit. De werkelijkheid is nooit zwart of

nemen, zodat het werk persoonlijker zou zijn. Zo ontstond het idee om levensverhalenschrijver te worden voor mensen en bedrijven die de waarde van hun eigen verhaal onderkennen.”

Levensgeschiedenis

Om hiermee kennis te maken, begon hij met het schrijven van de levensgeschiedenis van zijn opa.

„Met inzet van mijn journalistieke

Journalist Sjoerd Litjens als vijfjarige.

Sjoerd Litjens schrijft levensverhalen: „Er moet een klik zijn. Soms duurt het jaren voordat iemand er aan toe is en de stap zet. Voor mij is die vertrouwensrelatie cruciaal om van waarde en dus succesvol te zijn.” De foto is gemaakt bij Waanders in de Broeren.

vaardigheden en inlevingsvermogen, lukte het om op een waardige manier zijn verhaal op te tekenen. Dit leidde tot een waardevol document voor mijn opa en zijn naasten. Voor mijzelf vormde het de bevestiging dat dit het werk was dat ik wilde doen.”

Betekenisvol zijn

Toch duurde het even voordat Litjens de sportjournalistiek volledig vaarwel zegde. Zijn vrouw kreeg in 2009 kanker en overleed anderhalf jaar later na een lange lijdensweg. „Dat ik werkte als freelancer, was in zekere zin ideaal. Mijn privésituatie vroeg om de nodige flexibiliteit en ik kon werken waar en wanneer ik maar wilde.”

Die ervaring wierp, vanuit een volledig nieuwe realiteit, opnieuw de vraag op: wat wil ik met mijn leven? „Met dood en verlies zo dichtbij, was het nog duidelijker dat ik betekenisvol wilde zijn door mensen te horen en een stem te geven. Ik besloot me volledig te richten op MijnVerhaal. Enerzijds een spannende stap, tegelijkertijd een vanzelfsprekende keuze. Ik ben er van overtuigd dat ieder leven een boek waard is. En voel de noodzaak om verhalen vast te leggen waar mensen écht iets aan hebben, verhalen die voorbij gaan aan de waan van de dag.”

Inmiddels heeft hij met zijn bedrijf MijnVerhaal vormgegeven

aan veel levensverhalen van mensen en bedrijven. Niet alleen in boekvorm, maar ook als tijdschrift, website, audiodocument en documentaire. Want hoewel ieder leven een boek waard is, blijkt dit klassieke medium niet altijd de beste vorm te zijn om een verhaal in te vangen.

„Die vorm hangt altijd af van de persoon over wie het gaat”, vertelt Litjens. „Altijd kijk ik naar wie ik voor me heb, welk verhaal verteld moet worden, waarom, voor wie dat moet gebeuren en wat de midelen zijn. Als dat helder is, wil ik weten hoeveel diegene zelf kan en wil doen. Want hoe meer je zelf doet, hoe waardevoller het proces en daarmee het eindresultaat. Zo is met de jaren de nadruk verschoven van het helemaal zelf maken van documenten naar het begeleiden van mensen die hun levensverhaal vastleggen. Al naar gelang de persoon of het bedrijf ben ik een adviseur, een kritische meelezer of een eindredacteur die teksten redigeert en zorg draagt voor vormgeving en publicatie. Daarnaast verzorg ik diverse cursussen, waaronder een cursusweek Levensboek maken. Ook organiseer ik voor geïnteresseerden iedere maandagmiddag een inloopspreekuur.”

Aandacht

Vertrouwen speelt een grote rol in zijn werk. Nadat hij zijn opa inter-

viewde, is zijn klantenbestand langzaam gegroeid. „Dat is me gelukt door met aandacht relaties op te bouwen. Mensen moeten mij eerst kennen. De overtuiging moet groeien dat ik voor én met hen dat ene waardevolle document ga maken”, aldus Litjens.

„Er moet een klik zijn. Soms duurt het jaren voordat iemand er aan toe is en de stap zet. Voor mij is die vertrouwensrelatie cruciaal om van waarde en dus succesvol te zijn. Succes betekent voor mij dat ik kan leven van MijnVerhaal en dat ik werk doe dat op vele manieren verrijkend is.”

Intensief

Het vastleggen van een levensverhaal is volgens hem altijd weer een intensief proces. Een proces, zo merkt Litjens, dat de mensen en de bedrijven voor wie hij werkt veel geeft.

„Het levensverhaal is een mooi middel om contacten mee te verdiepen: door eerlijk te kijken naar je leven en daar woorden en vorm aan te geven, biedt je anderen een opening om hún verhaal te vertellen. Daarnaast geeft het vastgelegde levensverhaal betekenis aan relaties en momenten die belangwekkend zijn in je leven. Het is een waardevolle manier van geestelijke nalatenschap, een besef dat tot steeds meer mensen en bedrijven begint door te dringen.”

16 Het nabestaan

In de rubriek 'Het nabestaan' praten mensen over verlies, rouw en hoe het leven verder gaat. Daaronder staat een necrologie van een niet per se bekende persoon.

Ik heb geleerd waar het echt om draait

Naam: Sjoerd Litjens (1976)

Woont: in Zwolle met zijn zoon Jon (4 jaar)

Is: Freelance journalist

Vertelt over: zijn leven na de dood van zijn vrouw Irmgard (1976-2010)

„Onze trouwdag, 26 november 2010, was een van de laatste goeie dagen in Irmgards leven. In de maanden ervoor en de weken erna heeft ze vooral heel veel pijn gehad, zo ziek was ze. De dood kwam als een bevrijding. Het lijden was voorbij.

„Op 22 december overleed ze, anderhalf jaar nadat bij haar darmkanker was vastgesteld. Onze zoon was net een half jaar oud toen bleek dat ze ziek was.

„Ze was de liefde van mijn leven. Het gemis is groot, maar ik heb kunnen accepteren dat Irmgard er niet meer is. Ik heb ook geen keus. Ze heeft vreselijk veel pech gehad, of zoals iemand zei: 'De verkeerde loterij gewonnen.' Die dingen gebeuren...

„Samen hebben we diep verdriet gevoeld. Bij vlaggen word ik nog steeds overvallen door rauwe rouw. Die sta ik mezelf ook toe: 'ik voel me

Het verdrietigst is dat Irmgard haar kind moest loslaten. De eenzaamheid waarin ze dat moest doen, is onpeilbaar diep geweest.”

„Familie en vrienden maakten voor Irmgard een lappendeken, met 57 lapjes van mensen die haar liefhadden.”

‘We leefden in perfecte harmonie: met elkaar, met onze familie en vrienden’

avond meteen op jongens van een jaar of tien af en vroeg of hij mocht meedoen met voetballen. Zo ontwapenend, zo vol zelfvertrouwen. Die jongens vonden dat prachtig en namen hem in de dagen erna onder hun hoede.

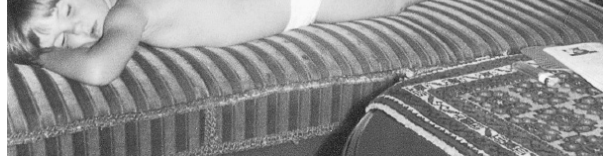
„Af en toe breng ik zijn moeder bij Jon ter sprake. Dan vertel ik wie ze was, wat we samen deden en deden. De ene keer heeft hij er wel aandacht voor, de andere keer begint hij al snel over een ander onderwerp. Soms zegt hij spontaan iets over Irmgard. Laatst zei hij: 'Ik droomde dat ik met mama hand in hand liep.' Op z'n eerst schooldag moest hij zichzelf in de klas voorstellen en hij zei: 'Ik ben Jon en mijn moeder is dood'. Het is geen beladen onderwerp voor hem, gelukkig maar.

„Ook bij zijn vriendjes is Jons dode moeder onderwerp van gesprek. Wij zijn laatst met twee van hen naar Irmgards graf gegaan. Door dat te doen, wilde ik haar plek in ons leven voor hen wat duidelijker, wat gewoner maken. Bij het graf probeerde ik

rot, ja logisch, het is ook rot'. Maar ik blijf er niet in hangen.

„De anderhalf jaar van haar ziekte was een nachtmerrie, maar ook was het de mooiste periode die ik in mijn leven heb meegemaakt. We leefden in perfecte harmonie: met elkaar, met onze familie, met vrienden die ons hielpen en steunden waar ze konden. Alle ruis was weg. We haalden steeds opnieuw het beste uit de dag. Het leven was simpel. Er was liefde en aandacht voor elkaar.

„Eigenlijk ben ik nu gelukkiger dan ik een paar jaar geleden was. Mijn bestaan heeft door het overlijden van Irmgard meer diepgang gekregen. Ik heb mijn eigen emoties beter leren kennen. En ondanks de praktische beperkingen van alleenstaand ouderschap voel ik me vrijer. Ik relativeer veel meer en geniet mateloos. Ik heb geleerd waar het echt om draait in het leven: goed voor je naasten zorgen, geluk delen

„Hier is Irmgard vier jaar, even oud als onze zoon nu is. Zoals ze daar ligt, haar lichaamsbouw, haar gelaatstrekken, de rust in haar gezicht. Het doet me beseffen dat ik haar nog het meest heb via Jon.”

en waar mogelijk jezelf ontwikkelen. In die volgorde.

„Door zo in het leven te staan, doe ik Irmgard het meeste recht en onze zoon Jon het grootste plezier. Het gevolg is ook dat ik andere keuzes maak in mijn werk. Tien jaar lang heb ik als freelance sportjournalist gewerkt. Het is een terrein waarop ik me steeds minder thuis voel. De werkelijkheid toont zich in de sport te vaak als 'zwart-wit'. Ik mis de nuance. Tegenwoordig schrijf ik herinneringsdocumenten voor

mensen die hun leven in een boek willen vastleggen en ik geef cursussen aan mensen die zoiets zelf willen doen. Op die manier haal ik de meeste voldoening uit mijn werk als journalist.

„Werken is minder belangrijk voor me geworden dan het was. Mijn zoon en de zorg voor hem zijn nu het voornaamste. Ik ben verantwoordelijk voor Jons levensgeluk. Daar neem ik nu alle tijd voor.

„Soms is het zwaar, maar ik geniet vooral intens van de hechte band die

„In de hete zomer van 2000 ontmoetten we elkaar voor het eerst. Wat onwennig deelden we een bakje in de zweefmolen op De Parade in Utrecht. Niet veel later is deze foto gemaakt.”

ik met hem opbouw. Vaak realiseer ik me: met hem heb ik zijn moeder en de herinnering aan haar nog het meest.

„Aan zijn moeder zal Jon waarschijnlijk geen directe herinnering hebben, maar ik zie dat hij veilig gehecht is. Hij heeft haar gevoeld, zij heeft hem gekoesterd in de eerste twee jaar van zijn leven. Ik vind het prachtig om te zien hoe open en onbevangen hij in het leven staat. Vorig week kampeerden we hier ergens in de buurt. Hij stapte de eerste

even hun aandacht vast te houden en wat over Irmgard te vertellen. Maar het was er blijkbaar het moment niet voor. Ze gingen liever spelen.

„Mijn eigen ouders en zus zijn hier regelmatig in huis om me te helpen met de zorg voor Jon. Eenmaal in de zes weken gaat hij een weekend logeren bij de zussen van Irmgard. Ik vind het belangrijk dat hij ook een hechte band opbouwt met haar familie.

„Toen ik een keer met Jon over moeders praatte, vroeg ik hem: 'En wie is nu voor jou een soort moeder?' Hij noemde als eerste de namen van de zussen van Irmgard. Ik ben blij dat hij verwantschap op die manier ook echt voelt.”

Tekst GIBSBERT VAN ES

Reacties: via nrc.nl/hetnabestaan
Twitter: #nrc #hetnabestaan

REFERENTIES

EOS Psyche & Brein

01/2023

Lees het hele artikel

www.eoswetenschap.eu

Dagblad van het Noorden

17-02-2023

Lees het hele artikel

www.dvhn.nl

Trouw

28-06-2021

Lees het hele artikel

www.trouw.nl

NRC Handelsblad

15-05-2021

Lees het hele artikel

www.nrc.nl

Opl

07-05-2021

Bekijk de uitzending

www.npostart.nl

De Peperbus

08-07-2020

Lees het hele artikel

www.peperbus.nl

De Stentor

22-06-2020

Lees het hele artikel

www.destentor.nl

Friesch Dagblad

24-11-2018

Lees het hele artikel

www.frieschdagblad.nl

Trouw

08-11-2018

Lees het hele artikel

www.trouw.nl

Noorderland

01-06-2018

NRC Handelsblad

06-04-2018

Lees het hele artikel

www.nrc.nl

Koffietijd

05-04-2018

Bekijk de uitzending

www.rtl.nl

VPRO-gids

28-03-2018

Lees het hele artikel

www.vpro.nl

Langs de lijn en omstreken

22-02-2018

Lees het hele artikel

www.nporadio1.nl

Omrop Fryslân

12-02-2018

Bekijk de uitzending

www.omropfryslan.nl

De Correspondent

10-02-2018

Luister het hele interview

www.decorrespondent.nl

De Volkskrant

28-01-2018

Lees het hele artikel

www.volkskrant.nl

Leeuwarder Courant

29-11-2018

De Stentor

21-12-2015

De Stentor

27-05-2015

NRC Handelsblad

03-08-2013